

TURK TARİHİ, TOPLUMLARIN MAYASI VE UYGARLIK
H. B. Paksoy, D. Phil.

[Bu yazı, 1991 yılında Japon Parlamentosuna bağlı TOYO BUNKO araştırma merkezinde seminer bildirisi olarak okunmuştur.]

Tarih ve Bilgi

Tarih, toplumların özerk olarak hayatta kalabilmek için birbirleri ile sürekli olarak yaptıkları yarışın özetidir. Bu yarışlar çok ciddi bir oyun niteliğindedir. Bu, bir ölüm-kalım yarışıdır. Kazanan toplum yaşar, kaybeden de iz bırakmadan kaybolup gitmeye mahkumdur. Yarışı kazanabilmek de, çoğunlukla geçmişteki olayları hatırlayıp, o olaylar sırasında yapılan yanlışların tekrarlanmamasına ve diğer yarışmacıların oyunlarına düşmemek için tedbir almayı gerektirir.[1]

Yazılmadıkça, tarih olamaz. Yazılmayan tarih, okunamaz. Okunmayan tarih, bilinemez. Tarih'in bilinebilmesi için: önce yazılması, sonra bütün toplumca okunması ve gelecek kusaklara sürekli olarak okutulması gerekir. Tarih'e geçmiş bütün başarılı komutanlar gibi, tarih bilmenin gereklerini önemi ile kavramış bulunan, 1919-1924 Türk Kurtuluş Savaşı önderlerinden General Kazım Karabekir yayınladığı hatıralarının başına: "İstiklal Harbi yaptık. Amilleri yazmazsa, tarihi masal olur"[2] öğütünü yazmayı uygun görmüştür. Belirtilmesi gerekir ki, 1919-1924 Türk Kurtuluş Savaşı üzerine Batı dillerinde yazılmış bir derli-toplu kitab'a günümüzde denk gelinmez.

Her meslekte olduğu gibi, tarihçi olabilmek için de belirli bir eğitimden geçmek gerekir. Öğrenimi sırasında, bir "tarihçi" nin en azından beş basamak tırmanması kaçınılmazdır: 1) Yazılmış tarihleri, yazıldıkları dillerde okuyabilmek; 2) Yazılmış tarihleri birbirleri ile karşılaştırarak, içlerinde yer alan olayları bütünleştirip genel konumuna koyabilmek; 3) Tarih yazımına kaynak olan temel belgeleri, bu belgeler üzerine antropolojiden zoolojiye kadar uzanan diğer temel bilim dalları uzmanlarınca yayınlanmış yorumlar ışığında değerlendirebilmek; 4) Bu temel belgelere dayanılarak yazılmış tarih ve yorumları karşılaştırıp, olayların ardındaki gerçekleri gün ışığına çıkarabilmek; 5) Yazılmış tarihlerin ve bu tarihlerin üzerine yayınlanmış yorumların, insan toplulukları üzerinde yapmış olduğu etkileri anlayabilmek ve anlatabilmek.

Ancak bu noktaya geldikten sonra, bir kişi'nin içinde yaşadığı toplum'a ve gelecekteki kusaklara tarih'i anlatabilmek için tarih yazması ve yayınlaması gerekir. Bütün bunları yapabilen kişi,

tarih bilimi ile ugrasiyor demektir.

"Gercekler acik; gorulur, anlasilir" demekle tarih yazilamayacagi gibi, bir cilt icinde derlenip yayinlanan belgeler de bir "tarih" degildir. Boyle bir cilt, ancak bir belgeler toplami olabilir. Belgelerin dili yoktur. Kendi baslarina bir olay'i anlatamazlar, ya da yalanlayamazlar. Degisik yonlerden yorum'lara aciktirlar. Bir ulus kendi tarih'ine, kaynaklara dayali ve yazili olarak yon vermeyecek olursa, o ulus'un tarih'i nadas'a birakilmis bir tarla'ya doner. Isteyen kisiler, ya da diger uluslar'in uyeleri, bu tarla'ya istedikleri tohum'u atabilirler. Yetistirilen de, insanlari besleyici bugday yerine, ancak kecilerin yiyebilecegi ayrik otu olabilir. Tarih yerine, hurafe yazilmis olabilir. Tarla da, toplum da yozlasir.

Bir tarihcinin tarihi belgelere konumlari icinde ses vermesi gerekir. Belgelerin tarih yazimina yardimci olabilmeleri icin, diger kaynak, tarih ve yorumlarla karsilastirilmalari, iclerindeki bilgilerin ince elekten gecirilerek denetlenmeleri gerekir. Sonucunda ortaya cikan yeni gorus ve bilgiler var ise, kaynak gosterilerek ayrintili olarak anlatilir. Bu turden "denetlemesi" yapilmaz ise, tarih sakat dogmus bir cocuga benzer.[3]

Tarihini bilmeyen bir insan toplulugu, geleceginden de vazgecmis demektir. Tarihini bilmeyen toplum, toplu hafizasini kaybetmistir. Evinin, ailesinin nerede oldugunu bilmez. Cocuklarinin adlarini hatirlayamaz. Kendi oz varliginin ne oldugunun farkinda degildir. Tarihini bilmeyen bir insan toplulugunun, kiremit aktarirken damdan dusup hafizasini kaybetmis bir kisten farki yoktur. Gecmiste icine dustugu cikmazlari yeniden yasamaga mahkumdur.

Tarih, insan toplumlarinin birbirleri ile olan iliskilerinin duzenlenmesini ve aydinlikta kalmasını saglar. Sinirlarin gectigi yerler, o bolgelerde oturanlarin kimligi ve kokenleri, yurtlarin sahipleri uzerine sorulacak sorularin cevapları da tarih tarafından verilir. Butun bu olaylar, tarihciler tarafından uluslararası antlasmalar gibi belgeleriyle kayıt altına alınır.

Tarih'in en büyük yardimcisi ve yol gostericisi, bir toplumun kulturu, eğitim düzeyinin yüksekliğidir. Eger bir toplum benliğini ve kimliğinin kokenlerini bilmiyor ve yasatmıyorsa, o toplumun tarihi de dilini ve kulagini kaybetmiş demektir. Sagirdilsiz kisinin eğitimi kadar, derdini anlatmasının da ne derece güç olduğunu düşünmek yeterlidir. Sagir dilsiz, duyamadığından, ornegin, yakınından geçen bir araba tarafından carpilip kazara kor de kalırsa, o kişi veya toplum artık tam anlamı ile

ozerkligini kaybetmistir. Ancak komsularinin gunden güne degisen derecedeki himmeti ve yardimi derecesinde yasayabilir.

Tarih ve genel bilim'in onemi, tarih boyunca aydin Turkler tarafından cok iyi anlasilmis ve yazilmistir. 11ci yuzyilda yasamis olumsuz Turk aydini Balasagunlu Yusuf, Asya'nin dogusunda yazdigi Kutadgu Bilig (Kut Veren Bilgi) kitabinda der ki:

192-223 numarali beyitler:

Ey alim hakim, dilegim benden sonra geleceklere kalacak bir soz soylemek idi/ Anlayis geldi ve: --lyice dikkat et; sozun yanlis olursa, sana zarari dokunur-- dedi./ Halkin dili kotudur, seni cekistirir; insanin tabiati kiskanctir, etini yer./ Dikkatle bakinca, yukum hafifledi; kendi kendime: Soyle, icindekileri dok dedim./ Sebebini sorarsan, sana soyleyeyim; er mert ve yigit, sozumu dinle./ Bu yalinguk (insan) adi insana yanildigi (yangluk) icin verildi; yanilmak (yangluk) insan (yangluk) icin yaratildi./ Sen bana yanilmayan bir kimse soyleyebilirmisin; ben sana yanilan binlerce insan gostereyim./ Bilgi sahibi insanlar pek azdir; bilgisiz ise coktur; bil ki, anlayissiz insanlar cok; anlayislilar ise, nadirdir./ Bilgisiz bilgiliye daima dusman olmustur; bilgisiz bilgili ile her zaman mucadele halindedir./ Insandan insana cok fark vardir; bu fark bilgiden ileri gelir, sozum buna dairdir./ Bu sozumu bilgili icin soyledim, bilgisizin dilini ben de bilemiyorum./ Benim bilgisiz ile hic bir sozum yoktur; ey bilgili, iste ben senin kulunum./ Sozumu sana soylemis oldugum icin, cekinerek, iste boyle senden ozur diledim./ Sozu soyleyen yanilabilir ve sasirir; anlayisli isterse, bunu duzeltir./ Soz, deve burnu gibi, yularlidir; o, disi deve boynu gibi, nereye cekilirse, oraya gider./ Sozu bilerek soyleyen cok kimse var; benim icin sozu anlayan adam azizdir./ Butun iyilikler bilginin faydasidir; bilgi ile goge dahi yol bulunur./ Sen her sozunu bilgi ile soyle; her kesin bilgi ile buyuk oldugunu bil./ Soz kara yere mavi gokten indi; insan kendisine sozu ile deger verdirdi./ Insan gonlu dibi olmayan bir deniz gibidir; bilgi onun dibinde yatan inciye benzer./ Insan inciye denizden cikarmadikca, o ister inci olsun, ister cakil tasi, farketmez./ Kara toprak altindaki altin, tasta farksizdir; oradan cikinca, beglerin basina tug tokasi olur./ Bilgili bilgisini dili ile meydana cikarmazsa, yillarca yatsa bile, onun bilgisi muhitini aydinlatmaz./ Anlayis ve bilgi cok iyi seydir; eger

bulursan, onlari kullan ve ucup goge cik./ Anlayis ve bilginin ne oldugunu bilen, bu memleket beyi ne der, dinle./ Dunyayi elde tutmak icin, insan anlayisli olmalidir; halka hakim olmak icin ise, hem akil, hem cesaret gerekir./ Dunyayi elinde tutan, onu anlayis ile tuttu; halka hukmeden, bu isi bilgi ile yapti./ Adem'in dunyaya indiginden beri iyi nizam daima anlayisli insanlar tarafından vaz'edilegelmistir./ Hangi cagda olursa olsun, bugune kadar daha yuksek yer daima bilgiliye kismet olmustur./ Insanlarin kotusu anlayis yolu ile asilir; halk arasinda cikan fitne bilgi ile bastirilir./ Isleri bu ikisi ile halledemezsen, bilgiyi birak, elini kilica daya./ Halki idare eden hakim ve alim beyler, bilgisizin isini kilic ile halletmislerdir./ [4]

Bu gorusler Turk dunyasinda kaybolmadan yasamayi surdurmektedir. Onucuncu yuzyil Mongol istilasindan sonra Orta Asya'yi yeniden birlestiren Barlas Turklerinden Timur Bey (1335?-1405) idi. Timur'un torunlarindan, Hindistandaki Turk devletlerinden birinin kurucusu olan Babur (1483-1530), yazdigi tarihi hatirati olan Baburname de bu gibi dusunce ve ogutlere de yer verir.[5] 19ci yuzyilin ilk yarısında Azerbaycan tarihini Gulistan-i Irem [6] adi ile kagit'a aktaran Abbas Kuluaga Bakuhanli (1792-1847?), Kutadgu Bilig kitabini cocuklara anlatmak istercesine Nasihatlar kitabini da yazmistir.[7]

Ornekleri verilen bu gorusler, derin bir tarih anlayisinin ozetidir.[8] Ancak, Kutadgu Bilig'in yazildigi tarih cercevesinde ne gibi olaylarin yer aldigini bilmeden Balasagunlu Yusuf'un yazdiklarinin inceliklerini tam olarak anlamak zordur. Bu inceleme bugune dek bir tarihci tarafından butun yonleri ile ayrintili olarak yapilmamistir.[9] Eger yapilmis olsa idi, Turklerin o sure icinde oldugu kadar, sonradan olusan diger toplumlarla aralarindaki iliskiler de acikliga kavusturulmus olurdu.

Bu tur arastirmalarin onemini vurgulamak bakimindan, Kutadgu Bilig ile uc tarihi olayi karsilastirmak yeterlidir:

Magna Carta; Machiavelli'nin Prince adli kitabi ve Amerika Birlesik Devletleri Temsilciler Meclisinin 1949 yilindaki karari.

1. Kutadgu Bilig ve Magna Carta sozlesmesi:

Kutadgu Bilig, ilk bilinen "devlet isleri yonetim kilavuzu" dur. Selcuk sultani Alp Arslan'in 1071 de Bizans ordusu ile Malazgirt

ovasında yaptığı savaş yılına yakın bir zamanda, Asya'nın doğusunda, bugün Çin Halk Cumhuriyeti içinde kalan topraklarda tamamlanmıştır.

Bilindiği gibi, Magna Carta 1215 yılında yapılan bir İngiliz anlaşmasının adıdır. Bu anlaşma, iki devlet veya toplum arasında değil, İngiliz kralı John Lackland ve bu kral'ın tabiyetindeki İngiliz Bey'leri (Barons) arasında kaleme alınmış ve mühürlenmiştir. Bu anlaşma gereğince, İngiliz kralı John, kişisel nedenlerle Bey'lerinin mal ve mülklerine el uzatmayacağına söz veriyordu. Bu olayın üzerinden geçen yüzyıllar boyunca, bu sözleşme günümüzdeki İngiliz demokrasi ve özellikle "anayasa" anlayışının temel taşı olarak görülme ve gösterilmeye başlandı.[10] Hatta bu görüş, bütün dünyadaki anayasalara da uzatılarak, Magna Carta'nın diğer ülkelerde sonradan gelişen anayasa anlayışı üzerine yaptığı etkiler bütün dünyaya duyuruldu.[11]

Kutadgu Bilig'in Magna Carta üzerine bir etki yaptığı söylenemez. 1190-1192 yılları arasında İngiliz Kralı I. Richard'ın Haçlı Seferlerine katıldığı,[12] dolayısıyla Kutadgu Bilig'in varislerinin oturduğu bölgelere geldiği tarihte kaydedilmiş ise de, Kutadgu Bilig'in İngiliz Bey'lerince görüldüğünü belirleyen bir belge gün ışığına çıkmamıştır. Magna Carta sözleşmesinin yapıldığı tarihten bir buçuk yüzyıl önce yazılmış olan Kutadgu Bilig, tek bir konu olan Bey'lerin "mal güvenliği" üzerine değil, bütün yönleri ile tam anlamıyla toplumsal bir devlet yönetiminin sağlanması için Karahan Türk Devleti hükümdarı Tavğac Bugra Han'a ithaf edilmiştir.[13]

2. Kutadgu Bilig ve Machiavelli'nin The Prince kitabı:

The Prince kitabı, Kutadgu Bilig gibi "devlet işleri yönetim kılavuzu" dur. Niccolò Machiavelli (1469-1527), The Prince adlı kitabını, Floransalı Medici'ler tarafından işinden atılınca, 1512 yılında yazmaya başlamış ve "nüfuz ve devlet yetkilerinin ne yollarla bir kişi tarafından ele geçirilebileceğini" anlatmak istemiştir. Machiavelli, Floransa ve Venedik devletleri arasındaki politik, ticari ve askeri yarışma sonucu ortaya çıkan durumlarda, Hristiyanlık ahlaki ile devrin politik gerçeklerin birbirleriyle uyumsuzluk içinde olduğunu ortaya koymuştur. Machiavelli'ye göre, bir Prens (İtalyan şehir-devleti hükümdarı) daimi olarak, hem dost hem de düşmanlarına karşı entrika yapmak, hem dostlarını hem de düşmanlarını küçültmek ve güçlerini ellerinden almak cabası içinde bulunmalıdır.[14] Bu görüş, tam anlamıyla Kutadgu Bilig'in tutumuna taban-tabana zittir. Çünkü, Balasagunlu Yusuf'a göre, bir hükümdar önce kendine bağlı

toplum'un guvenlik, saglik ve refah'ini dusunmelidir. Buna karsi, bu gun bile, Machiavelli'nin The Prince kitabi, bati kultur, medeniyet, politika ve endustrisinin temel taslarindan biri sayilmaktadir.

Machiavelli'nin de Kutadgu Bilig'i gorup gormedigini de belgelenmemistir. Avrupalı devletlerin hukumdarları ve buyuk din adamlarının, iclerinde her konuda kitap bulunan cok genis kitaplikları oldugu bilinmektedir. Hatta, Turk destanlarından Dede Korkut'un onaltıncı yuzyılda kagıda aktarılmış bir elyazması, yirminci yuzyılda Vatikan kutuphanesinde bulunmuş ve İtalyanca'ya çevrilmisti. Dede Korkut'un başka bir elyazması da Dresden Kraliyet kutuphanelerinden birinde 19cu yuzyılda gun isigına cikmisti.[15] Bunun gibi, Kutadgu Bilig'in bizce bilinmeyen bir elyazması o devirlerde Avrupa kitapliklarında bulunmuş olabilirdi. Gene de, iki yazarın devlet anlayışlarının, uzerinde durdukları genel konu disında, bir benzerlik göstermedigini goz onunde tutmak gerekir. Eger Machiavelli, Kutadgu Bilig i gormusse bile, etkilendigini soylemek zor'dur.

Machiavelli'nin The Prince kitabını yazdığı yuzyılda Osmanlı devletinin Avrupa kıtasının dogu yarısına askeri guc ile hakim oldugu butun tarihçilerce, ve özel çalismalarla canlı tutulmaktadır. Buna karsilik, diger Turk devletlerinin ve hanliklarının Asya'daki durumları ise genellikle kalın bir perde arkasında saklı kalmıştır.

3. Kutadgu Bilig ve Amerika Birlesik Devletleri kanunlarının gelişmesi:

Kutadgu Bilig'in bilinen uc elyazması vardır. Bunlardan biri olan Herat[16] elyazması, uzerindeki kayıt'a gore, 1474 yılında Tokat'dan İstanbul'a getirilmiştir:

"sekiz yuz yetmiş dokuz [1474] tarihinde, yılan yilinda[17], Abdurrezzak Seyh-zade Bahşi için, Feneri-zade Kadi Ali İstanbul'dan mektup göndererek, Tokat'tan getirttiler; mübarek olsun, devlet gelsin ve mihnet gitsin." [18]

Bu kayıt uzerine Resit Rahmeti Arat aşağıdaki gözlemlerde bulunuyor:

"Osmanlı devlet teşkilatında Orta Asya Türk ülkeleri ile resmi muhabereyi idare eden hususi kalemler vardı. 'Bahşi' unvanını taşıyan bu memurlarının aynı zamanda bu [Orta Asya Türk] ülkelerinin siyasi ve ilmi vaziyetine vakıf olan ve ekseriya oralardan gelen

kimselerden secildiği anlasılıyor. Seyhzade Abdurrezzak Bahşi de, Fatih Sultan Mehmet zamanında, böyle bir vazife ile İstanbul'da bulunanlardandır... Boylece, bu nushanın 879/1474 de İstanbul'a gelmesinin sebep ve amilleri anlaşılmış oluyor. Eserin bundan sonraki macerasını takip etmek güçleşiyor... Nushanın 190ci sayfasında 'Nalbant Hamza'dan satın aldık; Molla Hayreddin'in Cuma mescidi yanında, şahit Hoca Hacı Dellal' kaydından bir fikir edinmek mümkündür.... Kayıta adı geçen Hoca Hayreddin, Fatih Sultan Mehmet'in ustası olup, 880/1475 de vefat etmiştir." [19]

Fatih 1481 de, oğlu II. Bayazıt 1512 de, onun oğlu Yavuz Selim 1520 yılında tarih'e gectiler. Yavuz Selim'in oğlu Sultan Süleyman, 1520 ile 1566 arasında Osmanlı hükümdarı idi. Süleyman'ın adına Kanuni unvanının eklenmesine neden, kazandığı savaşlar değil, devletin temelden ve hukuk yolu ile yönetimi için yasaları düzenlemesidir.

Sultanlık baba'dan oğula geçerken, sultanları eğiten bilim düzeninin de bu tür belirli kurallar içinde bir kusaktan diğerine iletildiği düşünülebilir. İstanbul Topkapı sarayındaki Enderun'da, ve sarayın dışındaki medreselerdeki bilim adamları, sultanlara ek olarak, kendilerinden sonra gelecek kuşakların bilim adamlarını da yetistirmekte idiler. Dolayısıyla, bir sultan'ı yetistiren bilim adamının kullandığı kaynakların, sonra gelen bilim adamlarınca da kullanılabilceğini düşünmek gerekir. Diğer bir deyişle, Fatih Sultan Mehmet'i yetistiren hoca Kutadgu Bilig i bir ders ya da kaynak kitabı olarak kullanmış ise, Kutadgu Bilig'in adı geçen Hoca Hayreddin'in yetistirdiği diğer bilim adamlarınca da kullanmış olması da akla yatkındır. Böylelikle, diğer sultanlar da Kutadgu Bilig den ilim almış olabilirler. Bu konuda da bugün elimizde açık bir belge bulunmamaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri Temsilciler Meclisi binası 1949-1950 yıllarında temelli bir tamirattan geçirilmiş idi. Bu tamirat sırasında, toplantı salonunun duvarlarına, Amerikan Kanunlarının gelişmesi üzerine etkili olan tarihi düşünür ve hükümdarların birer portrelerinin asılmasına karar verilmisti. Üniversitelerden seçilmiş bir bilimadamları kurulu, Amerika Birleşik Devletlerinin kanunlarına bu tür etkisi olan yirmi üç tarihi kişiliği seçti. Bu kişilerin değişik heykeltaslara yaptırılan büyük çaplı mermer madalyon portreleri, Temsilciler Meclisi Toplantı Salonu kubbesi etrafına eşit aralıklarla dizildi. İçinde yaşadıkları yıllar sırasına göre yapılan bu düzenleme sonucu, Kanuni Sultan Süleyman'ın portresi Toplantı Salonunun duvarında yer aldı. [20]

Bu yonden, Kutadgu Bilig'in Amerika Birlesik Devletleri kanunlarinin gelismesini etkiledigi bu gun one surulemez. Cunku, elde bilinen belge yoktur. Belki bu iliski ilerde belgelenebilir. Ancak, konunun derinlemesine ele alinmasi gerekir. Bu da, universitelerde gorev yapmakta olan bilim adamlarinca yapilmasi gerekli bir calismadir.

Magna Carta, The Prince ve ABD Temsilciler Meclisi Toplantı salonunda portreleri asili tarihi kisilerin neden bu derece onemli gorulduklari, tutulduklarinin uzerine kafa yormak gerekir.

Toplumun Mayasi

Konu, bir "Kultur" egitimidir. Ziya Gokalp "Hars" sozcugunu "kultur" kapsaminda kullanmistir. Gokalp, bu deyim ile, Latince'den diger dillere gecmis olan "cultura" (kultur) sozune bir karsilik bulmaya calismis idi. Bununla birlikte Turklerin "hars" i ile Fransiz "la Culture" ya da Alman "die Kultur" kapsamlarinin bir olmadigini anlatmaya calistigini da yazar.[21]

"Kultur," belirli bir kok'ten gelmis bir toplumun "ana mayasi" anlamindadir. Bir toplum'un ana mayasini: o toplumun tarih, tore, dil, edebiyat, ve sanat birliginin toplami belirler. Bir toplumun benligini olusturan bu ortak degerler, o toplumun diger toplumlarin kimliklerinden nasil ve nerede ayrildigini belgeler. Bir toplumun uyesi olan her kisinin yapısında ve benliginde, o toplumun mayasından bir parca bulunur. Fransiz ve Alman kulturleri arasındaki ayriliklar, bira mayasi ile sarap mayasi arasındaki ayriliklardan daha da derindir. Bunun gibi, Turklerin "ana mayasi" da diger toplumlarin mayalarından ayridir. Bununla birlikte, yogurt ve peynir mayalarinin bir kokenden gelmis oldugu da unutulmamalidir.

Ancak, bir maya yalnız basına bırakıldığında, "kendi kendini yer." Bu bir dil surcmesi degildir. Maya icine katildigi diger maddeleri etkiler: yogurt mayasi, sut'u yogurt'a ceviriir. Sarap mayasi, uzum suyunu sarap yapar. Eger maya, icinde gelisecegi, cogalacagi ana maddeyi bulamaz ise, kendi kendini yemeye baslar. Sonucunda olur. Uzum suyuna yogurt mayasi katilirse, sonuc ne saraptir, ne de yogurt. Ne icilebilir, ne de yenilebilir. Maya'nin canli tutulabilmesi icin, surekli olarak kullanilmasi gerekir. Yeni mayalanmis yogurdun bir parcasi ayrilip maya olarak saklanir. Boylelikle maya da kendini yenilemis olur. Bir toplumun kulturu de bundan farksizdir. Kullanilmayan kultur olur.

Kitapliklar da, iclerinde toplumlarin mayalarinin saklandigi bir

hazinedir. Icindeki kitaplar, yeni kusaklarin kafalarini mayalar. Bu maya tutar, yeni kitaplar yazilmasina neden olur. Yeni yazilan kitaplar da kitapluga eklenir. Maya gibi, benlik te buyur, incelir, arilasir ve yukselir.

Dolayisi ile, Kutadgu Bilig bir maya'dir, kullanilmaz ise olur. Olen yalnız bir kitap ve icinde toplanmis degerli bilgiler degildir, o kitabi yaratan kisiyi yetistiren toplumun mayasidir, benligidir. Maya'nin soy'unun olmus olmasi, maya'nin evrimini ve gelismesini de onler, durdurur. Maya da incelmek, arilasmak ve yucelmekten geri kalir. Bir kitap, kendinden once yazilmis olanlarin icindeki bilgi duzeyinden baslayarak daha yeni ve yuksek basamaklara tirmanir, bilgi'yi yukseltir. Toplumun mayasini saklayan da Kutadgu Bilig gibi yazilmis, yayinlanmis ve surekli olarak okunmakta olan kitaplardir.

Uygarlik

"Uygarlik," bir toplumun kendi mayasini, benlik ve kimligini kaybetmeden, diger uluslarin da mayalarini ogrenmek, anlamak ve kullanmak ugrasidir.[22] Bir toplum, dunyada tek basina yasayamaz. Diger toplumlarla alis-veris yapmak zorundadir. Bu alis-veris, yalnız ticari ve sinai alanda da kalmaz. Toplumlar dunyada bagimsiz yasayabilmek icin, ticaret yarisina oldugu kadar, uygarlik yarisina da katilmak zorundadirlar.[23] Dunya toplulugu icinde, bir toplum'un maya'sini kaybetmeden ve ozerk olarak yasayabilmesi de, diger toplumlarin "maya" larini ogrenmeyi ve bilmeyi gerektirir.

Uygarlik, dunya toplumlarinin genel malidir. Uygarlik, maya'lari degisik insan toplumlarinin uzun sure icinde edindikleri evrensel bilgilerinin duzenli yoldan ilerletilmesi, inceltilmesi, ve paylasilmasidir. İnsan kafasi, govde'nin adaleleri gibidir: Egitimden gecmezler ise, gelisemezler. Japon ornegi, benligini kaybetmeden bir toplumun cagdas uygarliga yalnız ayak uydurmasi degil, onderlerinden biri olabilmesinin ornegini vermis, yolunu gostermistir.[24] Ingilizler, cicek hastaligina karsi asi'yi Turklerden 18ci Yuzyilda ogrendiler.[25] Gelistirerek, butun dunya uygarliginin mali haline getirdiler. Bunun gibi, domates, hindi[26] patates, misir gibi yiyecek maddeleri (ve tutun), Kuzey Amerika kitasindan 1492 yili sonrasi butun dunyaya yayildi.

Diger toplumlarin mayalarini ogrenmek yolu ile, bir toplum uluslararası ortamda saglikli yasama ve yucelme yarisina katilir. ABD toplumu, yogurt mayasini ve yogurdu gunumuzden ortalama yirmi yil once (ticari tanitma yolu ile) ogrenip, severek gundelik gida maddeleri arasina kattı.[27] Bu yoldan, ABD toplumu saglikli ve

besleyici bir yiyecek maddesine kavustu. Ancak, bu durum, ABD toplumunu Turk'e cevirmedir. Japonya, elektronik bilimini ikinci dunya savasi sonrasi Bati Avrupa ve ABD den ogrendi. Bu sanayi dalinda dunya onderi oldu. Ama, kendi mayasini, benligini kaybetmedi. Dunya uygarligina adim uydurmakla, Japon toplumu Amerikalili ya da Avrupalili olmadir. Gene Japon mayasinin gelismesine onem verdi, benligini korudu. Bunun nedenlerinin basinda, Japon mayasinin tarih, edebiyat ve sanat yolu ile cok iyi belirlenmis olmasi, Japon toplumunun bu maya'yi degistirmek istememesi de gelmektedir. Cunku, Japon mayasi koklu olarak belgelenmis, yazilmis ve Japon egitim duzeni icinde temelli olarak ogretilmektedir.

Bir insan yalnız bir tür yiyecek maddesi ile yaşayamaz. Ekmegin yanına hiç olmazsa sogan, ya da yogurt eklemek zorundadır. Bu, yalnız tad almak için yenilen bir katkı değildir. İnsanın yapısı, değişik yiyecek maddelerini yemesini gerektirir. Ayri mayalar yardimi ile olusturulan yiyecek maddelerinin insan govdesine girmesi gereklidir. İnsan govdesi bu yiyeceklerden yararlanır, saglikli yasama yolunda kullanir. Bununla birlikte, ayri-ayri maya'lar, daha maya iken, bir kap FEdinde birbirine karismaz. Her ailenin bir evi oldugu gibi, her maya da yasamak için kendine ozgu bir kap ister. Ayri kaplar icinde yasayan mayalar, boylelikle mayalik gorevlerini yaparlar. Bu maya'ların ortaya cikardıkları maddeler toplami uygarliga katkıda bulunur, madde'yi yaratan toplum'a maddi gelir saglarlar. Ornegin, Cin uzun süre ipek ve ipekbocekçiligini gelistirmis, sirlarini diger toplumlardan sakli tutmustu. Bu yoldan Cinliler gunumuzde de uluslararası ticarete onemli oranda para kazanmayı surduruyorlar.[28]

Kultur maya'si, insanın beyinde yasar. İnsan beyni, insan govdesi gibi, birçok değişik kaynaklardan mayalanmış bilimlerden yararlanarak yasamak zorundadır. Bir beyin, yalnız matematik, ya da siir "maya" si ile gelişemez. Matematik maya'si ile ogrendiklerini nerede, kimin yararına ve nasıl kullanacağını ancak tarih mayasi yolu ile öğrenebilir, bilebilir. Siir ve muzik yaratırken, ulusunun büyükleri ve basından geçen önemli olaylar'ı tarih'ten öğrendigi gibi, çalışmalarına kaynak alacaktır. Yoksa, kendi maya'si yerine, başka maya'lara hizmet edecektir.

Maya'ların "inceltmesi" ve "arilastirilmesi" sürekli, kesiksiz eğitim yolu ile olur. Bu arilastirma ugrasi sırasında, arilastirma'yi yapan toplum, diger toplumların maya'ları ile tanisir. Toplumlararası iliskilerin gelişmesi sonucu, uluslararası uygarlık[29] ilerler.

İnsanların kullandığı mayalar, kendi başlarına kendilerini

yenileyemezler. Cogunlugu yalnızca insanların yararına çalışan bu mayalar, insanların özel dikkatini gerektirir. Kültür mayası da bunların başında gelir. Türk uygarlığı içinde Kutadgu Bilig ve Batı Medeniyeti içinde Magna Carta sözleşmesi ve The Prince kitabının önemi burada kendini göstermeye başlar.

Bu Batı Uygarlığı nasıl oluşmuştur, nasıl yaşamayı sürdürür, neden ve nasıl kendini yeniler? Bu sorunun bir tek karşılığı vardır: bilgi ve eğitim.

Eğitim "Mayalandırma" ve Uygarlık

Romalı tarihçi Tacitus, M. S. Birinci yüzyılda yaşamışti. Tacitus, görgü şahidi bulunduğu dönemde Roma imparatorluğu egemenliği altında olan Britanya'lılarla[30] karşı kullanılan Roma imparatorluğu politikasını açıklayıcı sunları yazmışti:

[Britanyalılar] Bir zamanlar tek bir kral altında [topluca] yaşamakta idiler; şimdi ise, kendi aralarında ve rakip reisler altında kendi aralarında vurusmaktan bolunmuş bulunuyorlar. Hakikaten, bizim [Romalıların] isimize en çok yaranan da, kuvvetli ulusların kendi aralarında vurusmaları ve bize karşı işbirliği yapamamaları oluyordu... [Britanyanın] belirli bölümleri Kral Cogidumnus'a yönetmesi için verildi. Bu kral da sadakatle bize hizmete devam etti. Uzun süre önce yerleşmiş Romalı geleneklerince, tabii bir kral eliyle [bu kral'a bağlı] topluları da esir [ve tabii etmek] etmek yolu sürdürüldü...[31] Dagnik, geniş alanlarda yaşayan (ve dolayısı ile [Romalılara karşı] baskıdirmaya her zaman yatkın) halk'ini hareketsizliğe alistirmek, sakin bir düzende zevk ve sefahat içinde toplu halde yaşamaya yöneltmek amacı ile, Agricola[32] bu topluları tapınaklar, toplanma yerleri ve binalar yapmaya özel olarak teşvik etti. Resmi olarak ta onlara onların bu gibi işleri tamamlamaları için yardımında bulundu. Bu teşviklerine cabuk karşılık verenleri ve yerine getirenleri derhal açıkça ödür, onurlandırdı. Ağirdan alanları sertçe eleştirdi ve kinadı. Bu yoldan, devlet zoru ve eli ile değil, aralarına rekabet sokarak kişilerin toplumda tanınmaları [sivrilmeleri] yolunu açti. Ek olarak, ileri gelen Britanyalıların çocuklarının uygar sanatlarda [civilized arts] eğitilmelerini sağladı. Bunların doğal yeteneklerini Gaul'lülerinkilerden,[33] ne kadar iyi eğitilmiş olurlarsa olsunlar, daha üstün tuttu. Sonucunda, Latince öğrenmekten uzak durmuş olanlar hemen çok iyi

Latince öğrenmeye ve kullanmaya başladılar.[34] Roma giysileri de bu toplumlar içinde yayıldı. Toplum yavaş-yavaş bozulmaya yüz tuttu; toplantı salonlarına, Roma hamamlarına devam ettiler, muhteşem partiler vermeye başladılar. Tecrubesizlikleri yüzünden, Britanya'lılar bütün bu davranışlarını uygarlık saydılar. Aslında bütün bunlar esaret ve bas egmelerinin gereklerinden başka bir şey değildi.[35]

Britanyalıların Roma politikasını görüşleri ise başka bir açıydı. Gene Tacitus, dil-avcılarından alındığı anlaşılan ve Romalılara karşı olan Britanyalıların düşüncelerini de kitabına ekler:

Teslim olmakla, omuzlarımıza daha da ağır yükleri gönüllü olarak almaktan başka hiç bir kazancımız olmuyor. Eskiden, her bir boyumuzun birer başı vardı. Şimdi ise iki kral birden [biri Romalı vali, diğeri, Romalıların tahta çıkardığı yerli kral] üzerimize oturtuldu --biri canımızı çıkarıyor, diğeri de malımıza el koyuyor. Bu iki ağamız'ın birbirleri ile çatışması halinde, kulları olan bizler ise çok kötü duruma düşüyoruz. Onların ceteleri veya düzenli askerleri, bize karşı yaptıkları bütün hakaretlere siddet de karıştırıyorlar. Malımız ve namusumuz onların ihtirası önünde artık emniyette değil. Savasta, yigit olan ganimetten payına düşeni alır. Bugünkü durumumuzda ise, korkaklar ve kacaklar evlerimizi soyuyor, çocuklarımızı kacıyor, erkeklerimizi emirleri altına alıyorlar. Bu serserilere bas egmekle, sanki biz onlara "yurdumuz uğruna olmaktan başka, bizim için herhangi bir sebeple olmak kolay" diyoruz. Halbuki, bizim nüfusumuz cogunluguna karşı, isgalciler yalnızca bir avuc adam. Almanlar bu gerçeği görüp, başlarındaki bu zalimleri kovdular. Hem de onları düşmanın ana vatanından koruyan bizimki gibi bir deniz kalkanı değil, yalnızca bir nehir idi. Bizim ise uğruna savasmamız gerekli bir yurdumuz, karılarımız ve ana-babalarımız var. Romalıların uğruna savastıkları ise yalnızca keyifleri ve ihtirasları. Geldikleri gibi geri giderler. Eğer biz de, atalarımızın yaptığı kahramanlığa es olacak olursak, bunlar da giderler. Tanrılaştırılmış Jul Sezar'ın geldiği yere gittiği gibi. Savasta vereceğimiz bir-iki kayıptan korkmamalıyız. Başarımız atagimizi destekleyeceği gibi, acılarımız da dayanma gücümüzü arttıracaktır. Tanrılar şu anda biz Britanyalıları acıyıp, Roma generalini başka bir adada ve uzakta tutmakta. Biz ise, en güc ise

basladik. Karsi gelme ve ayaklanma hazirligindayiz. Ve boyle bir durumda yakalanmakta, savasa atilmaktan daha buyuk tehlike vardir.[36]

Bu gozlem ve karsi gozlemler, M. O. 427?-347 yasamis olan Plato'nun [Eflatun] goruslerine ve yazilarina uymaktadir. Plato, Cumhuriyet adli kitabinda[37], bir devletin ve bu devlet tarafından yonetilecek olan toplumlarin gorevlerini ozetler:

"Devletin gercek vazifesi, sosyal kuvvetleri uzlastirarak politikayi cemiyetin ilerleyisine cevirmektir.

Devrimler, birtakim basit sebeplerle meydana gelmis gibi gorunurse de, bunla birikmis bircok kotuluklerin sonucudur. En sonunda demokrasi gelir. Demokrasinin esas prensibi, halkin egemenligidir. Ama milletin kendini yonetecekleri iyi secebilmesi icin, yetiskin ve iyi egitim gormus olmasi sarttir. Eger bu saglanamazsa, demokrasi, otokrasi'ye gecebilir.

"Halk ovulmeyi sever. Onun icin, guzel sozlu demagoglar, kotu de olsalar, basa gecebilirler. Oy toplamasini bilen herkesin, devleti idare edebilecegi zannedilir.[38]

"Demokrasi, halk egitimi meselesidir. Halkin egitimi zayif olursa, demokrasi oligarsi'ye gecer. Gene halkin egitimi zayif olursa, oligarsi demagog yaratir ve demagog, diktator olur..."[39]

Yunanli Plato'nun verdigi dersleri dinlemeyenler once gene Yunanlilar oldu, Yunan cumhuriyetleri bir askeri diktatorluk ve imparatorluga donustu. Ardindan gelen Roma cumhuriyeti, gecmis yakin tarihten de ders almayarak, cumhuriyetlik niteligini Julius Caesar [Sezar] (M. O. 100-44) elinde kaybetti. Yerine gene bir diktatorluk kuruldu. Imparator/diktator Sezar, M. S. 44 yilinin Mart ortasinda olduruldu ise de, yaratilan imparatorluk organlari dolayisi ile cumhuriyet geri gelmedi. Sonra da Roma Imparatorlugu goctu.

Amerikan cumhuriyetinin devlet ve toplum kuruluslarinin ilk duzenleyicileri arasinda bu gibi gercekleri cok iyi bilen Benjamin Franklin (1706-1790), George Washington (1732-1799)[40] Thomas Jefferson (1743-1826)[41] gibi dusunurler, politika ile ugrastiklari gibi onem ve oncelikle egitim uzerinde de durdular. Amerikan Kolonilerinde[42] kurulan ilk universiteler, Avrupa duzeni'ni ornek aldiklarindan, birinci sirada din adamlari yetistirmekle gorevli idiler.[43] Ozellikle Franklin ve Jefferson ve onların izinden yuruyen ileri goruslu Amerikan dusunurleri ve politikacilari, temel bilimlerde egitim yapacak universite

duzenini gelistirdiler. Adi Pennsylvania Universitesi olarak sonradan degistirilen College of Philadelphia, 1753 yilinda Franklin'in yardimi ile kurulmus olup, ABD'nin ilk "laik" universitesi ve bu yeni duzeni ilk uygulayan kurulus olarak bilinir. Bu atilimlar surdurulerek, 1819 yilinda Jefferson'un onculugunde Virginia; 1876 da Johns Hopkins ve 1892 de Chicago universiteleri acildi. Bu kuruluslar: ABD tarih, siyasal bilimler ve iktisat konularina yaptiklari katkilarla ABD laik temel bilimler egitimini buyuk olcude etkilediler. Amerikan kultur ve uygarliginin temellerini attilar. Bu yeni duzen, o gun'e kadar kurulmus universitelerce de sonradan benimsendi ve kabul edildi. Bu etkiler, degisik yonleri ile, gunumuzde dunya'nin diger ulke ve universitelerinde de kendini gostermektedir. Tarih ve diger toplum bilimlerinde insanligin bildigi ve olcebildigi en yuksek duzey'e ulasmis bulunan bu universiteler, ayni zamanda dogal bilim dallarinda da ABD'nin en onde gelen kuruluslaridir: Johns Hopkins universitesi, ABD Federal Hukümetinin actigi dogal bilim arastirma-yarismalarini kazananlar arasinda onde gelen bir kurulusur. Chicago Universitesi ise, atom bombasinin gelistirilmesinde ilk adimlari atan laboratuvar'i kurmustur.

Bilindigi gibi, bugun ABD deki her universitede lisans duzeyinde "ihtisas" ogretimi yapilmaz. Ileri gelen universiteler incelendiginde, ne buyuklukte olurlarsa olsunlar, ne sayida "mesleki okullari" olursa olsun, bu universitelerin cekirdegini bir "College" in olusturdugu gorulur. Bu "College," dort yillik bir "Temel Egitim" (Liberal Arts) okuludur. Bu Temel Egitim programlarinda ogrencilerin fizik, kimya, biyoloji, astronomi gibi dogal bilimlere es tutulan tarih, felsefe, matematik, muzik, guzel sanatlar; bunlari yardimi ile Orta Dogu, Roma, Bati Avrupa, Uzak Dogu, v.b. edebiyatlari; ek olarak antropoloji, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, gibi toplum bilimlerine kadar olan butun temel bilim dallarinda genel bir "taban" kazanmalarina yardimci olunur. Bu dort yillik temel lisans diplomasi alindikten sonra "Mesleki okullarda" (Professional Schools) "meslekler" ek olarak okunur.[44] Temel Egitim, boylelikle once egitilmis kisi'nin kafasini maya'lar. Sonra da, mesleki egitimin "maya" sini olusturur. Bu universitelerde: tip, hukuk, kutuphanecilik, hastabakicilik, moda desinatorlugu, mimarlik, teoloji-din adami yetistirme, kamu yonetimi, is idaresi gibi butun "mesleki okullara" giris, herseyden once bir dort yillik Temel Egitim (lisans-Bachelor's degree) diplomasi gerektirir.

Karsilastirma yapmak bakimindan ele alinacak olursa, pek cok universitenin Lisans Ustu (Graduate School) tarih bolumunde lisans ustü (master) ve doktora calismalari yapildigi halde, tarih bolumu (ve bagli oldugu Graduate School) bir "mesleki okul" degildir. Cunku, mesleki okullar ancak "usta teknisyen"

yetistirmek için kurulmuştur. İleri gelen üniversiteler kendilerini daha çok "düşünür kişi" yetistirmek görevlisi sayar. Tarih bölümü de bir "düşünce dalidir." Bu görüş'e göre, "düşünür kişiler" toplum'un sorunları üzerinde araştırmalar yapar, çözüm arar, önerilerde bulunur. Bu "düşünür kişilerin" uğraşları sonucunda ortaya çıkacak önerileri uygulamak ta, mesleki okullarda okuması "usta teknisyenlerin" görevidir. Buna karşılık, "tarih" büyük insan topluluklarının (örneğin devletlerin) birbirleri ile olan ilişkilerini inceler, araştırır, olaylardan kısaca çıkarır. Bu ilişkiler içinde, ulusların benliklerini ne denli koruduklarını; ne gibi yöntemlerle aralarında barış ve savaş ile yarıştıklarını araştırır. Gelecekte toplumların birlikte nasıl ve ne düzeyde anlaşmaları, yaşamaları gerektiğini denetlenmiş belgeleri ile ortaya koymakla uğraşır.

Unutulmaması gerekir ki, günümüz'un şartları herseyden önce insanlararası ilişkileri içerir. Büyük ve küçük bütün ticari ve sınıai kuruluşlar insan topluluklarıncaya oluşturulur, diğer insan topluluklarından mal alır, onlara mal satar. Gereği gibi geniş kapsamda eğitilmiş "İnsan Sermayesi" olmadan para, makina ve hammadde bir iş göremez. Bu nedenle, ileri gelen üniversiteler öğrencilerinin öncelikle Temel Bilimler ile tanışık olmalarını ister, Temel Eğitim'e öncelik verilir. Bu Temel Bilimler eğitilmiş kişilerce ne kadar üst düzeyde bilinirse, üyesi oldukları toplumlar da uluslararası düzen içinde o kadar iyi geçinme ve "komsuluk" etmek yeteneği kazanırlar.

Herseye rağmen, ABD Temel Bilimler eğitiminin özünü "Bati Avrupa" kültürü oluşturmaktadır. Bu "Bati Avrupa kültürü" ise, genellikle ikibin yıl öncesinin Yunan ve Roma kültürlerinin temeli üzerine kurulmuştur. Bir İngiliz, Avrupalı, ya da ABD'li öğrenci, önce kendi kültürünü, tarihini, edebiyatını, medeniyetini öğrenir; sonra da, ilerde birlikte iş yapacağı, geçinmek zorunda olduğu ulusların kültür, edebiyat, tarihi ile tanışır. Başka ulusların mayasından, kendi ulus yarar ve çıkarlarına ne gibi dersler alınabileceğini öğrenir. Bu tanışma ve mayalandırma da kitaplıklarda yer alır.

Ortalama olarak, bir Temel Bilimler üniversite kütüphanesinde bir milyon cilt kitap bulunur. Nedeni açıktır.[45] Araştırma üniversiteleri kütüphaneleri de en az üç-dört milyon cilt kitaptan sonra ciddiyet ve saygı kazanmaya başlar. Geniş acılardan ve konularda kitap okumadan, yalnız sınırlı sayıda "ders kitapları" yolu ile "eğitilecek" öğrenciler, bir kaptan çıkmışcasına belirli bir yöne itilmiş olacaktırlar. Tek başına bir kagit parçasından başka bir şey olmayan bir diploma'yi alabilmek için, sınav hazırlığında bulunacaklardır. Yalnızca sınav geçmek için çalışmalarında bulunmak ta başlı-başına "Temel

Bilim" egitimine taban-tabana zit bir tutum ve gorustur. "Temel Bilimler" egitimi, "her bir ogrencinin kendi ilgisini cekecek bir konuda kendi istek ve ozen ile derinlemesine calisma yapmasi" olarak da tanimlanir. Bu da, ozel ugras, merak ve calisma yolu ile kisinin uyesi oldugu kultur'e ve maya'ya katkida bulunmasi, bu maya'yi arilastirma calismasidir. O da kutuphanesiz olamaz.

Bu mayalandirma ve temel bilim egitimi, dunyanin ileri gelen kuruluslarinin calisma ve gelismelerini de etkiler. Ornegin, dunyanin en buyuk 1000 firmasinin genel mudurlerinin ve yonetim kurullari baskanlarinin egitimleri gozden gecirildiginde, bu gorevlerdeki kisilerin buyuk bir oraninin lisans duzeyinde "Temel Egitim" tahsil ettikleri anlasilir.[46] Daha kucuk bir orani once muhendislik ve dogal bilimler okumustur. Ancak Temel Egitim okuduktan sonra lisans ustü mesleki egitim gorenlerin sayisi da artmaktadır. Benzer bir karsilastirma da politika alanindedir. Arupali devletlerin politikacilarinin cogunlugu herseyden once tarih, ekonomi ve felsefe egitimi gormus kisilerdir.

Bu etkenlerden uluslararası iliskilerde de kacinilamaz. Gunumuzde ABD deki Turk toplumlara dagitilan yayinlar cogunlukla "askeri" konulara agirlik vermektedir. Bunun karsisinda, Turklerin komsusu olan toplumlar ise yalnızca kultur ve sanat acisindan kendilerinin ust duzeyde olduklarini dunya kamu oyunda iddia etmektedirler. Bu tutumlarini desteklemek icin de, hem de buyuk olcude, butun kultur dallarında yayin ve calismalar yapmaktadırlar. Sonuc olarak, "Medeniyetsiz Turkler, askeri guc ile medeniyet'i ezmek ister" gibi efsanevi-hurafi bir gorus yaratılmaktadır.

Unutulmamalıdır ki, "politika" bir "goruntuler" dunyasidir. Askeri guc ile medeniyetleri ezenlerin sonunda nasıl yikildiklarini tarih, edebiyat kitapları, ressamların eserleri ve klasik muzik parçaları uzun uzadıya anlatır. Onemlerine ragmen, kisiler: politikacılar, general ve amiraller, tarihçiler emekli olur. Geriye kalan, bir toplum'un kultur ve uygarliginin yazili-basili gostergerleri olan tarih, edebiyat ve muzik'tir. Dunya meclislerde ve diger makamlarda karar verecek olanlar bu tarih ve edebiyat kitaplarını gencliklerinde okumuslardır, muzigi dinlemis ve etkilenmişlerdir. Ister-istemez, o tur etkilerin altında karar vereceklerdir. Verdikleri kararların savunmasını, edebiyat kitaplarından alınan deyimlerle yapan politikacı az degildir. (Ustelik, kaynakları uzerine dip-notu vermek zorunda da degildirler).

Kisacasi, surekli bir buyuk savas da, ticaret yarisina ek olarak, kultur alanında her gun yer almaktadır. Bu kultur yarismasına katılmayan toplumlar, geleceklerinden vazgeçtikleri gibi,

gundelik buyuk iktisadi kayiplara da ugramaktadirlar.

Din

Toplum'lari olusturan kisi'lerin ozel inanclari olan "din" lerin de bir toplum'un mayasi icine katildigi soylenir.[47] Bu gorus uzerinde de ornekleri ile durmak gerekir:

1. Ingiliz Krali Henry VIII ve Ingiliz Parlamentosu, 1532 ile 1536 yillari arasinda, o gune dek Ingilterede gorulmemis bir isbirligi cervesinde calisarak alti yasa cikardilar. Bu yasalarin hedefi, Ingiltere'yi Roma'da oturan Katolik Papa'nin politik ve ekonomik etkisinden kesinlikle ayirmak oldugu soylenir. O devirden sonra, Ingiliz Anglikan kilisesi Ingiltere'nin resmi dini oldu. Ingiltere Hristiyan kalmakla birlikte, Ingiliz hukumdari Ingiliz kilisesinin de basi sayildi. Boylelikle, Ingiltere kendi dis politikasini da Katolik Papa'nin dis politikasi etkisinden bagimsizlikle yurutmeye basladi.[48]

2. Dini tutuculuga karsi isyan daha once Almanyada baslamisti. Martin Luther (1483-1546) 1517 yilinda Papa'nin ve Katolik kilisesinin tutumlarini elestiren 95 tez'ini, rahipligini yaptigi kilisenin kapisina civilemisti. Papaligin, Hristiyanligin kutsal kitabi Incil'in Latince okunmasinda ısrar edisi bu protestolardan biri idi. Luther Incil'i ana dili olan Almanca'ya cevirecek hem Alman toplumunun Incil'in icindekileri anlamalarına yardim etti, hem de Alman dilinin telaffuz ve kullanilisinin birlestirilmesine ve bu duzgunlestirilmis Almanca'nin genis olcude yayilmasına yol acti. Almanlar da dinlerini millilestirmis oldular. Protestanligin (Protesto etmekten) bu tarihten sonra basdigi genellikle kabul edilir.[49]

3. Rus Prens'i Vladimir, M.S. 989 yilinda Hristiyanligi Kabul etti. Kiev prensligi bu tarihte Bizans (Constantinople-Istanbul) Kilisesinin bir kolu oldu. 1326 yilinda Kiev Metropol'u (Dini Bolge Baspapaz'i)[50] Moskova'yi gezerken oldu. Moskova bu firsati kacirmadi ve butun Rus sehir devletlerini birlestirip onderligini ele gecirmek icin, Kiev Metropol'luguna secilen papaz'i Moskova'ya tasinmaya ikna etti. Bu durum 1453 yilina kadar surdu. Istanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından 1453 te alınmasından sonra, Son Bizans İmparatoru'nun yegeni Zoe Paleolog, Moskova hukumdari Ivan III ile evlendi. Bu olay, Moskova devletinin, Bizans geleneklerini surdurugunu iddia etmesine yol acti. 1510 yilinda Moskova'da Rus Ortodoks Kilisesi kuruldu. Moskova III. Roma ilan edildi.[51] 1700 yilinda Rus Ortodoks Kilisesi Patrigi[52] oldu. Deli Petro 22 yil yeni Patrigi tayin etmedi. Rus Ortodoks Kilisesi, bu tarihten sonra

kurulan özel Ruhani Komisyon'a bağlı olarak devletin bir "Bakanlığı" haline getirildi. Böylelikle, Ruslar da tam anlamıyla Hristiyanlığı benliklerine uydurmuş, "millileştirmiş" oldular.

4. İslamiyetin M.S. 620lerde bir din olarak ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra, İslamiyette "Si'ilik" (ayrılık) kendini gösterdi. Bir bölümü mumin'in, Ali'nin ilk halifelige seçilmesini istemeleri, ancak isteklerinin yerine gelmemesi bu "ayrılığa" neden oldu. Hatta bu istekleri, daha Peygamber hayatta iken kendini göstermiş idi. Kısa süre içinde, İranlılar bu Si'iliği kendilerine bir bayrak yaparak, din yolu ile gelen ve artmakta olan Arap kültür etkenlerine karşılık verme yolunu aradılar. Bu yüzden, İranlılar da dinlerini millileştirmiş oldular, Arap umma (ummet)[53] politikasının yorungesinden çıkmayı basardılar.[54]

5. Butun bunlara ek olarak: Ukrayna, Gurcu, Ermeni, Yunan, Kopt, Suryani kiliselerinin de Papa'nın politik, kültürel etkisinden uzaklaşmak, kendi mayaları korumak amaçları ile dinleri olan Hristiyanlığı millileştirdikleri, kendilerine özgü Patrikler seçtikleri de hatırlanmalıdır. Görüldüğü gibi bu toplumlar, öz mayalarını korumak yolunda, din'in bile bu mayayı bozmasına izin vermemişlerdir. Dinleri de hazmetmiş, kendi toplum topraklarına ayak uydurtmuşlardır.

6. Hilafet'in 16. yüzyılda Osmanlı hanedanına geçmiş olduğu kabul edilir. Buna karşılık, Osmanlı padişahları bu sıfatı genellikle kullanmaktan kaçınmışlardı. 18. yüzyıldan başlayarak, Osmanlı sarayının "Hilafet" yolu ile dış-politika yapma cabaları geri tepmiş, 19. yüzyılda Osmanlı imparatorluğu içindeki milletlerin, aldıkları uluslararası eğitim yardımı dolayısıyla da, milliyetçiliğe donmelerine ve Osmanlılara karşı bağımsızlık savaşları açmalarına yol vermişti. Bu da, Atatürk'ün de ezan ve Kur'an'ı Türkçeleştirmesinin, Diyanet İşleri Başkanlığının kurulmasının başında gelen nedenlerden biridir. Bu konularda Ömer Seyfettin'in yaptığı milliyet ve din ayırımlarının, Mustafa Kemal'in düşüncelerini etkilediği söylenebilir.[55] Kaldı ki, yukarıda sözü edilen örneklerdeki ulusların bir bölümünün Hristiyanlıktan önce dünyada var olmaları gibi, Türk toplumlarının tarihi, İslamiyet'in ortaya çıkmasından çok önce başlar.[56]

7. 1787'de, ABD Anayasasının katılıkla din ve devlet işlerini birbirinden ayırması, bu anayasa'yı yazarların tarih bilincilerinden ve konuları tarihi yönleri ile ele almalarından ileri gelmektedir. Bu olay da, din ile devlet işlerinin tarihte ilk yer alan ayırımı değildir. Çin'de milli devlet anlayışı, Confucius'un (M. Ö. 551-479) felsefesi üzerine kurulmuş idi. 12-

13cu yuzyillarda Cin'in genis bolumleri: Kitanlar, sonra da Jurchen'ler tarafından isgal edildi. Bu isgaller sirasinda, dusman askerlerinden cok, isgalcilerle birlikte gelen Budizm[57] dininin Confucius devlet anlayisini "bogmaya" baslamasi Cin'li dusunurlerce buyuk bir tehlike olarak goruldu. Confucius'un, Cin'in milli devlet anlayisinin temelini olusturan gorusleri ile Budizm dini arasindaki bu donemdeki cekisme iki yuzyil surdu. Sonucunda, Cin'li dusunurlerin butun zorluklara gogus gererek dirilttikleri Cin geleneksel egitim duzeni yardimi ile, Confucius felsefe'si bu yaris'i kazandi.[58] Boylelikle Cinli maya'si korundu ve Cin'li olarak kaldi. Gunumuzdeki kalkinmayi da Cin'li felsefe ve politikasi carcevesinde yapmaktadirlar.

Timur Bey'in de, kurdugu imparatorluk icinde, din ile devlet islerini birbirlerinden ayri tuttuğu anlatilir. Z. V. Togan'in gozlemlerine gore, Turk yoneticilerinin bu tutumlari 1920lerde bile Asya'da yasamakta idi.[59]

Tarih Anlayisinin Gunumuzdeki Onemi

Belirli ulkelerde, tarih bilimi ile atom bombasinin sirlari es duzey ve degerde tutulur. Tarihi belgeler ve atom fizigi'nin ayrintilari cok yuksek titizlikle korunur, saklanir. Eger "tarihi gercekler" ortaya cikacak ve butun toplumlarca bilinecek olursa, birtakim ulkelerin yillardir yuruttukleri siyasetleri kokunden sarsilacaktır. Ek olarak, "tarihi cehaleti yaymak" isini yuksek bir sanat haline getirenlerin ve bu turde siyaset yurutmekte olan kisilerin gelecekleri de kararacaktır. Ne var ki, gercekleri ogrenmek isteyenlerin onunde dikilen butun engeller'in bir cam parcasindan ayricaligi yoktur. Gerektiginde bir pencere camindan bakar gibi saklanmasina calisilan gercekler gorunur, ya da cam kirilerek ardindaki bilgilere ulasilir.

Rus Carligi, 1853-1856 yillari arasinda yer alan Kirim savasini, ortak Ingiliz, Fransiz ve Osmanli kuvvetleri karsisinda kaybetti.[60] Bunun sonucunda, Avrupadaki ekonomik-Politik durumu cok sarsildigindan, Rus Imparatorlugu Asya'ya karsi askeri atilimlara gecti. Orta Asya'ya yayildi.[61] Birinci Dunya savasinda yenik dusup, bu arada 1917 Bolsevik ihtilali de basverince, Ruslarin Avrupa'daki durumlari ve itibarlari daha da derinden sarsildi. Bunun uzerine, 1920 yilinda Baku'da bir "Dogu Kongresi" toplayip, Bolsevizm'i Asya'ya, bu arada da yeni kurulmakta olan Turkiye Cumhuriyetine de yaymak ve boylece toprak, ekonomik cikar ve uluslararası itibar kazanma kararini aldilar.[62]

20ci yuzyilin sonlarindaki gelismeler, 19cu yuzyil'in sonlari ve

20ci yuzyil'in baslarindaki bu olaylari cok yakindan andirmaktadir: Dogu Avrupayi kaybeden Sovyet "Imparatorlugu" yoneticileri Asyayi elde tutmak istemekte, bu amaclarini gazetelere verdikleri demeclerle acik olarak belirtmektedirler. Ruslarin Azerbaycan'a (1988-1990)[63], Ozbeklere (1989-1990)[64], Kazaklara (1986)[65], Mesket[66] ve Tatarlara karsi olan girisimleri ve askeri harekatlari, 1856 Kirim yenilgileri sonucundaki tutumlarindan degisik degildir. Son iki yil icindeki hareketleri, Sovyet yoneticilerinin 1956 (Macaristanin Sovyetlerce isgali-Suveys Kanali olaylari), 1968 (Cekoslovaklayanin Sovyetlerce isgali-Bati Avrupa ogrenci hareketleri) yillarinda yer alan dunya olaylarini cok iyi hatirladiklarini ve bu tur olaylardan yararlanma yeteneklerini kaybetmediklerini de acikca gostermektedir.

Yazili tarih'lerin toplumlar uzerindeki onemini cok iyi anlayip, "yeni tarih" yazmak yolu ile "tarih" i kendi cikarlari icin degistirmeye ugrasanlarin gunumuzdeki varliklari ve calismalari da belgelenmistir. Ulus'larin benlik ve niteliklerinin "tarih icadetmek" yolu ile degistirilmesine calisilmaktadir. Bu uydurma tarihleri sonra da geri'ye, tarih'in derinliklerine yansitmak cabasi da gosteriliyor. Yazdiklari yorumlar ile (nitelik ve benliklerini degistirmeyi hedef alinan) toplumlarin tutum, dusunce, ahlak ve yasam sekillerini kendi yararlari icin bir noktadan digerine cekmeyi ongoren kisi ve kurumlar da bulunuyor. Bu yazilan "hayali tarih" ler kisa sure icinde hedef alinan toplumlarin dillerine cevriiliyor.[67] Eger, bu "hedef alinan" toplumlar bu oynanan oyunun ne oldugunu bilemez, oyunu oynayanlarin cikarlarini kestiremezse, toplum olarak yasayamiyacaktir.[68]

Bu tur uluslarin kimligini degistirmek amaci ile yazilmis olan "icadedilmis hayali tarih" lere "yalanlama" yolu ile "karsilik" vermek, hic karsilik vermemeye esittir. Hatta, "yalanlama" yapmak icin harcanan emek ve kaynaklar da bosa gideceginden, "yalanlama" islerine girisen taraf zarara bile girecektir. Verilebilecek tek karsilik, derin ve temelden yapilip genis olcude yayinlanacak bilimsel arastirmalardir. Once koklu bilimsel arastirmalar duzenli olarak yapilir, yayinlanir. Sonra, bu gibi kitaplarin iclerindeki bilgiler, uzerlerinde yapilacak yorumlarla, gazete, radyo ve TV yollari ile toplumlara duyurulurlar. Bu yol, "yalanlama" yi gereksiz birakacagi gibi, saglikli ve derli-toplu bilgilerin de toplumlara aktarilmalarini kolaylastirir.[69]

"Hayali tarih" yazma cabalarinin iki ornegi kisaca verilebilir:

- A) Turklerin dunya uzerinde hangi tarihler arasinda yasadiklari;
- B) "Pan-Turkizm."

A) Özellikle Sovyet yazilarina bakilacak olursa, Turkler ancak M. S. Altinci ve Onaltinci yuzyilarasinda yeryuzunde yasamislardir.[70] Ne daha once, ne de daha sonra. Sanki gokten zembille inip, bir bilinmez nedenle kaybolmuslardir. Bu "hurafe" gunumuzde yasayan Turklerin "kimligi" ve kokenlerini kasitli olarak "bulandirmakta" dir. Uluslararası iliskilerde, uluslararası kuruluşlarca Turklerle ilgili olarak verilecek kararlar da, boylece bu "bulandırma" etkisi altında bırakılıyor. Sonucunda da, Asya'nin ortasında yasayan tarihi Turk toplumlarının soyundan gelenler de küçük parçalara bolunerek "birbirleri ile iliskisi olmayan, ayri milletler" olarak gosteriliyor. O kadar ki, bu gulunc iddiaya gore, bu "ayri uluslar" birbirlerinin "dillerini bile konusamiyorlar" ve dilmaclara gerek goruyorlar; ya da "Rusca konusarak birbirleri ile anlasiyorlar."

Butun bu "tarih hirsizliklerinin" 1924 sonrası "tarihi gercek" haline getirilmek iddiasina baslandigini da belirtmek gerekir.[71] Bu da, konu ile yazilmis bilimsel yazilarin okunmamasindan, okutulmamasindan ileri gelmektedir. Ornegin Z. V. Togan, Turk soylarının yuzyillar boyunca yaptigi genis kapsamli toplumsal goclerini nedenleri ile birlikte ozetlemistir. Togan'in calismasında anlatildigi gibi, Turk soylarının olusturduklari birlikler ve kurduklari siyasi topluluklar da, o gunlerin ortamına gore, belirli evrimlerden gecmisti. Bu evrimler sonucunda, Turk soy ve boy'lari cok diri ve varlikli yeni Turk kumeleri kurmuslardı.

Dolayisi ile, gunumuz Ozbek, Kazak, Azerbaycan boylari, daha once yasamis Tatar, Nogay, Kirgiz, Oguz-Turkmen boylarının acilip-kapanmaları ve gene ayni topraklarda yeniden degisik karisimlarla kaynasmaları yolu ile ortaya cikmislerdir.[72] Turk boy'lari bu acilip-kapanmaları, kumelesmeleri ve kaynasmaları yaparken kendi varlik ve butunluklerini korumak yolunda calisiyorlardı.

B) "Pan-Turkizm"[73] bir Turk icadi degildir. Eski Turk kaynaklarında, "Turklerin dunya hakimiyetini elde tutmak ihtirasi ile yanip tutustuklari"ni belgeleyen bir kavram yoktur. Bununla birlikte, ozellikle 19cu yuzyil sonlarında ve 20ci yuzyil baslarında, Turkleri bu suc ile itham edenler oldu.[74]

Bugun bilinen kaynaklara gore "Pan-Turkizm", 19cu yuzyil Avrupa kuvvet dengesi ugrasmalarına yardimci olması icin Avrupa'da icadedilmis bir iddia'dir.[75] Ilk olarak, Carlik Rus ordusu'nun Taskent'i isgal yili olan 1865 de basılan bir kitapta gorulur.[76] Ruslar 19cu yuzyil'da [1552 yilinda Kazan hanligi'ni isgal etmekle baslattıkları tutumu surdurerek] Asya'ya ekonomik somurge bulucu yayılma hareketlerine devam ettiler. Ingiliz'ler

1828 Turkmencay anlasmasindan baslayarak, Hindistan'daki imparatorluklarini Ruslardan koruma yollari aradilar; Rus ve Ingiliz imparatorluklari arasinda yasayan Turkleri birlestirip, Rus yayilmasina karsi bir engel olarak kullanmak istegi bu "Pan-Turkizm" "cozumunu" ortaya cikardi.[77]

Ruslar da bu "Pan-Turkizm" iddialarini politikolari yararina kullandiklari din maskesi altina aldilar. Cunku Ruslar, Asya'ya yayilma calismalarini (diger somurgeci imparatorluklarin yaptigi gibi), "Hristiyanligi yaymak cabasi" olarak gosteriyorlardi.

Eger bu iddialari ile Turkleri "Batili medeniyetlere zararli" gosterebilirlerse, Ruslar:

a) Vambery yolu ile ortaya atilan "Pan-Turkizm" ve bu "akimin" onculugunde kendilerine karsi kurulmasina calisilan "Turk kalkani"ni kirabilecekler;

b) Avrupali Hristiyan devletlerin Ruslarin Orta Asya'daki hareketlerine engel olabilecek diplomatik iddialarini yersiz birakip, kendi Asya'ya yayilma cabalarini surdurebileceklerdi.

Almanlari iktisadi ve askeri yonlerden guclenmeye baslamasi Ingiliz ve Rus'lari urkuttu. 1907-1909 larda yaptiklari gizli anlasmalarla, Ingiliz ve Rus imparatorluklari birbirlerine karsi "Pan-Turkizm silahini" kullanmama karari aldilar. Bunun uzerine, Ruslar tek taraflil olarak "Pan-Turkizm zararlarini onleme" ve "dunya'yi Turklerden kurtarmak calismalarina" basladilar. Bu anlasmalar,ve ortaya cikardiklari tutumlar, Ruslarin Birinci Dunya Savasi basinda Erzincan ve cevresine girmelerinin "gerekceler"den biri olarak gosterildi.

Orta Asya'daki Turk toplumlarinin esaret altina alinmasi boylelikle uluslararası toplumlarca da kabul edilmiş oluyordu. Ancak, Orta Asya Turk toplumlari bu tutsakliga karsi koyma karari verdiler. Orta Asya'da "Milli Kiyam" (bagimsizlik ayaklanmasi) adi ile bilinen, buna karsilik, Ruslar tarafından dunya'ya "Basmaci" (haydutluk, sakilik) adi ile aktarilan Orta Asya Bagimsizlik Savasi 1916 yilinda basladi. Kisa surede buyuk cap'ta askeri hareket'a donustu. 1930 sonlarina kadar suregiden bu bagimsizlik savasinin dogal sonucunun ne olacagini bugun bilemiyoruz. Cunku, Ikinci Dunya Savasinin baslamasi Orta Asyalilari bu ulkulerinin ertelenmesine neden oldu.[78]

"Pan-Turkizm" oyunlari bununla da bitmedi. Birinci Dunya Savasi baslamadan once, Alman bilim adamlari ve subaylari, adi gecen "Pan-Turkizm"i Almanya cikarlarina [Rus ve Ingilizlere karsi] yardimci olmasi icin ele almislardi.[79] Pan Turkizm ve Pan-

Islamizm'i basta Enver Pasa olmak uzere, butun Turk subay ve politikacilarina benimsetmeye calistilar. Almanlar bu "ozendirme, imrendirme" calismalarinda toptan basarili olamadilar: Mustafa Kemal, Kazim Karabekir gibi genc ve yetenekli subaylar diger uluslarin gutmekte olduklari hedefleri gorup anladilar ve karsi ciktilar.[80] Omer Seyfettin, Alman bilim adamlarinin ve tucclarinin "imrendirme" calismalarini yakindan gorup, toplumu uyarmak amaci ile diger yazdiklarina ek olarak ozellikle "Fon [Von] Sadrinstayn" hikayelerini yaratti.[81] Buna ragmen, Almanlar Turkler'i Kafkaslarda savasa sokmayi basardi.[82] Alman dusunurlerinin amaci, Bati cephesinde Ingiliz ve Fransiz'larla carpismakta olan Alman ordularina nefes aldirmek idi.

Turkler arasinda bu Turk illeri disinda yaratilmis "Pan-Turkizm" dusuncesine yakinlik, Ikinci Dunya Savasi baslamadan once gene Alman dusunurlerince, gene ayni Alman yararlarini yolunda filizlendirildi.[83] 1960 sonrasini "Pan-Turkizm" akinlari, Ikinci Dunya Savasi baslamadan once atilan tohumlardan yesermis ve kok salmistir.[84] Bu ve ilgili olaylarin belgeleri, turlu uluslarin resmi devlet arshivlerinde bulunmaktadir. Bu belgelerin bir bolumunun kopyalarini acikca satin almak mumkundur.[85]

Buna ragmen, yukarda sozu edilen diger ulus'larin "yarisma kavgasi" dolayisi ile, Turkler kendi yaratmadiklari bir akim olan "Pan-Turkizm" iddialariyle, uluslararası kamuoyu onunde mahkum edilmeye calisilmaktadir. Cunku, bu olaylar yakin yillara kadar yazilmamis, kamu oyu onunde belgelenmemis, toplu olarak yayinlanmamistir.

Bununla birlikte, bir maya'dan gelmis toplumlarin, maya birliklerini korumak istemeleri dogaldir. Iskandinav Birligi, Ingilizce Konusanlar Birligi gibi ornekleri de coktur. Dolayisi ile, ortak maya birligini saklayan kitap ve dusuncelerin bu toplumlar icinde canli tutulmak istenmesi, bu toplumlarin hakkidir.

Bir Azerbaycanli dusunur'un de dedigi gibi "Amerikalilar da Sekspir okuyorlar. Bu olay, Amerikalilari Ingilizlestirmiyor." Uygarligi meydana getiren mayalarin gelismesi, uygarligin yararidir. Eger Orta Asyalilar da ortak mayalarini korumak icin isbirligi yaparlarsa, bu onların bilecegi is'tir. Begenmeyenler, gecmiste oldugu gibi, kendi gundemlerini nasilsa gene aciga vuracaklardir.

Gorus

Boylece, gunumuzde Turk toplumlarinin karsi-karsi'ya kaldigi en onemli sorunlar, yukarda ana cizgileri ile ozetlenen: Tarihsel

kimlik savasi'dir; "Maya" korumak ugrasi'dir; Tarih hirsizligini onlemek cabasidir; Uygarlik icinde ozgur, bagimsiz ve gudumsuz yasama yarisidir; Yasamini, varligini koruma kaygisidir.

Tarihini caldiran toplum, kimligini ve varliginin cekirdegini de caldirmistir. Maya'siz, tohum'suz kalan bir toplum varligini nasil surdurebilir? Kimligini bilmeden, ozgur ve bagimsiz yasayabilmek icin gelir'ini nereden ve nasil saglayabilir? Bu geliri hangi ticaret ve sanayi dallari yolu ile hangi pazarlarda kazanabilir? Komsularinin himmeti ile yasasa bile, kimligini bilmez ve koruyamaz ise, butun bu ugraslari kimin cikarina yapacaktır? En onemlisi: butun bunlari nasil ve nereden bilecektir? Gelecek kusaklara nasil anlatacaktir?

Son yillarda, Turk toplumlari icindeki dusunurlerin bu olaylari anladiklarini ve karsi tedbir almak calismalarına basladiklarini gosterir dipnotlu arastirma yazilari yayinlaniyor. Sozu edilen bu yazilardan ornekler Bati dillerine de cevrilmekte.[86] Ancak, bu tur calismalar toplumca benimsenmez, gelistirilmez ve desteklenmez ise, yararliliklerini surduremeyeceklerdir. Turk atasozleri uyarir: "Tasima su ile degirmen donmez." "Sokma akil dokuz adim gider." "Akilsiz bas'in cezasini ayaklar ceker."

M. S. 732 de dikilmis olan Orhon yazitlari[87], Turk Hakanliklarinin daha onceki yillarda baslarına gelen olaylar ve Turklerin o donemlerdeki "kurtulus savaslari" ile ilgili bilgi verir.[88] Sekizinci yuzyilda dikilen bu anitlarda sozu gecen olaylar ve uzerlerine verilen ogutler sanki 21ci yuzyil icin yazilmistir.

Kaldi ki, Orhon yazitlarinin ogutleri 17, 18, 19 ve 20 ci yuzyillar icin de gecerlidir. Ancak, bu yazitlar her nedense unutulmus, dikildikleri yerlerde sekizinci yuzyildan 19cu yuzyil ortalarına kadar "dilsiz" kalarak "yeniden bulunmayi" beklemislerdir.

"Eger bu anitlarin uzerindeki ogutler unutulmasa idi..."

diyerek dogunmenin bu gun icin bir anlami yoktur. Ancak, tarihi olaylardan ders alarak ilerisini dusunmek gerekir. Toplumlar yalnız tarih'te yasamazlar. Eger bir toplum'un yasamak istegi var ise, gelecekte de yasayacaktır. O toplum'un bireyleri gecmisten ornek alip, gelecek icin calisacaklardır.

Kutadgu Bilig de yaptigi algilamalardan anlasildigina gore, Balasagunlu Yusuf'un bu gercekleri 11ci yuzyilda kavradigi, Orhon yazitlarinda yer alan bilgilerle tanisik oldugu, bunlari gelecek

kusaklara aktarmaya calistigi da goruluyor.[89] Orhon yazitlarindaki Turk buyukleri Tonyukuk ve Bilge Kagan, gelecek kusak Turkclere:

"Sorunlara cozum getirmeyen kisi de sorunun bir parcasidir"

turunde de seslenmektedirler. Yazdiklari tarih yolu ile, yedinci yuzyil Turklerinin basina gelen olaylari anlattiklari gibi, gelecekte bu gibi istenmeyen olaylari onlenebilmesi icin yapilmasi gerekli isleri ozetlemektedirler.

Bu arada,

"Bir toplumun yasami boyunca kac defa kurtulus savasi yapmasi gerekir"

dusunce soru'suna da karsilik verirler:

"Gecmisini her unutup."[90]

"Gorunen koy kilavuz istemez"

ata sozu, aciklama gerektirmez. Buna karsi, gorunen koyleri bile gormek istemeyenler her toplumda bulunur. Bu gibi kisilere Balasagunlu Yusuf Kutadgu Bilig'de seslenir:

Akilli insan icin akil kafi bir estir;
Bilgisiz adam icin hakaret tam bir addir.[91]

Balasagunlu Yusuf'un yazdiklarinin anlasilmasina yordimci olacak bir Turk atasozu daha vardir:

"Anlayana sivasinek saz; anlamayana davul-zurna az."

NOTLAR:

1. Ornegin, eski karakucak gurescileri, er meydaninda tutusacaklari kisilerin diger yarismacilarla yaptiklari gureslerini buyuk bir titizlikle seyrederdiler. Bu yoldan, bilinen oyunlara dusmemeye calisirlardi. Konu ile ilgili olarak, bak: Ibrahim Ince, "Turklerde Gures" Kara Kuvvetleri Dergisi Sayi 4, 1971; Halim Baki Kunter, Gures Yilligi, 1944 (Istanbul, 1945); Ismail Habib Sevuk, Turk Guresi (Istanbul, 1949).

2. Kazim Karabekir, Istiklal Harbimiz. (Istanbul: Turkiye

Yayinevi, 1960).

3. Onemi cok iyi bilinen "Tarih Yazmak Yontemleri" (historiography) uzerine son bin yildir Dogu ve Bati dillerinde ayrintili yorumlar yapilmis, degisik gorusler verilmiş, özel kitaplar yazılmıştır. Konu'ya Turkceden girmek isteyecekler için, Tarih'te Usul (Istanbul, 1950) kitabı ile, Zeki Velidi Togan bu goruslerin buyuk bir bolumunun ozetini vermiştir.
4. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig. Derleyen: Resit Rahmeti Arat. (Ankara: Turk Tarih Kurumu, 1974). İkinci baskı. Sayfa 25-27.
5. Bak Baburname (Turkce tipkibasim) Derleyen: Annette S. Beveridge (Leyden & London, 1905). The Babur-Nama in English, (Memoirs of Babur) Annette S. Beveridge (Tr.) (London, 1922). İkinci basım 1969. Hindistanda devlet kurmus Turkler için bak Lt. Col. Sir Wolseley Haig & Sir Richard Burn (Eds.) The Cambridge History of India (1922-1953), Vol. III, Turks and Afghans (1928). Gunumuzde, bu dizin'in icindeki goruslerin eskimis ve Ingiliz imparatorluk anlayisi cercevesinde ele alindigi kabul edilir. Daha kısa ve yeni bir gorus ozeti ise Oxford History of India (1958) verilmektedir. Bak M. G. S. Hodgson, The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization (1974), Cilt 3.
6. Abbas Kuluaga Bakuhanli, (Rusca cevirisini) Gulistan-Iran (Baku: Obshchestvo obsledovaniia i izucheniia Azerbaidzhana, 1926); (Turkcesi) Gulustani-Irem (Baku: Azerbaycan SSR Ilimler Akademiyasi, Tarih ve Felsefe Institutu, 1951); (Farscesi) Gulustani-Irem (Baku: Azerbaycan SSR Ilimler Akademiyasi, Tarih Enstitutu, 1970).
7. Abbas Kuluaga Bakuhanli, Nasihatlar bak: A. K. Bakikhanov: Sochnieniia, zapiski, pis'ma (Baku: Elm, 1983). Ingilizce cevirisini ve uzerine yapilan arastirmalar için bak: Audrey L. Altstadt, "Admonitions of Abbas Kuluaga Bakikhanli." H. B. Paksoy, Editor Central Asian Monuments (Istanbul: Isis Press, 1992).
8. Uzun uzadiya laf ebeligi etmeden, 19cu yuzyilda yasamis olan Seyyid Azim Sirvani (1835-1888), bu dusunceleri bir beyitte toplamıştır: "Bir beladir bu derd-i nadani (gorgusuz\cahil)/ Ki onun elm (bilim) olupdu dermani." I. A Huseyinof et. al. Azarbaijan Tarihi (Baku, 1960) Cilt 2. Sayfa 322-3. Ek olarak, bak: Omer Seyfettin, "Nadan," Vakit Gazetesi, 11 Mayıs 1334/1918.
9. Konu'ya giriş acısından, R. R. Arat'in yorumlarına ek olarak, bak: Omeljan Pritsak, "Von den Karluk zu den Karachaniden" Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft 101.

(Wiesbaden, 1951); a. g. y. "Die Karachaniden" Der Islam 31. (Berlin, 1953-1954); a. g. y. "Karachanidische Streitfragen" 1-4, Oriens II. (Leiden, 1950); R. Dankoff, "Introduction" Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig) (Chicago, 1983); Peter B. Golden, "The Karakhanids and early Islam" The Cambridge History of Early Inner Asia, Denis Sinor, Ed. (Cambridge University Press, 1990).

10. Ornegin, bak: Magna Carta Commemoration Essays With a Preface by the R. Hon. Viscount Bryce, O. M., Etc. Edited by Henry Elliott Malden, M. A.; Hon. Fellow, Trinity Hall, Cambridge; Hon. Secretary, Royal Historical Society. (London: Royal Historical Society, 1917).

11. Magna Carta and its influence in the world today by Sir Ivor Jennings, KBE, QC, LittD, LLD. Prepared for British Information Services, by the Central Office of Information. (London, 1965).
Bu arada eklenmesi de gerekir ki, bugunku Ingiliz anayasasi yazili bir belge degildir. Yorumlarla "gelistirilmis" olan bu anayasa, konu uzerinde verilmiş özel mahkeme kararları toplami olarak da bilinir.

12. Bak The Oxford History of Britain, Kenneth O. Morgan (Ed.) (Oxford: Oxford University Press, 1984).

13. Bak Kutadgu Bilig. I Metin. Latin harflerine ceviren: Resit Rahmeti Arat. (Istanbul: Milli Egitim Basimevi, 1947). Sayfa IX.

14. Bak, Niccolo Machiavelli, The Prince and the Discourses, Luigi Ricci (Tr.) (1950).

15. Bak The Book of Dede Korkut, Geoffrey L. Lewis (Tr.) (London, 1974).

16. Bugun Afganistan sinirlari icinde bulunan Herat sehri, gene Timur Bey'in torunlarindan olan Huseyin Baykara (hukumdarligi: 1469-1506) ve "nedim" i olan Ali Shir Navai (1441-1501) yonetimindeki bir Turk devletinin baskentligini yapmisti. Uygur Turklerinden olan Navai, Turk-Cagatay edebiyatini doruguna cikaran yazar olarak tarih'e gecmistir. Bak: A. S. Levend, Ali Sir Nevai (Ankara, 1965-68) 4 Cilt. Turk Dil Kurumu Yayini. Daha once de, Herat sehri, Gazneliler Turk devleti icinde bulunuyordu. Bak: C. E. Bosworth, The Gaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran, 994 - 1040. (1963).

17. Eski Turkler, kendilerine ozgu bir takvim kullaniyor, yillara hayvan adlari veriyorlardi. Bak: Osman Turan, On Iki Hayvanli Turk Takvimi. (Istanbul, 1941); R. R. Arat, Turklerde Tarih Zapti. (Istanbul, 1937).

18. Kutadgu Bilig, I Metin. Arat. Sayfa XXXIV-XXXV.

19. Bak: Kutadgu Bilig, I Metin. Arat, XXXVI.

20. Office of the Architect of the US Capitol tarafından basılmış bir kitapçıkta aşağıdaki bilgiler verilmektedir:

The 23 relief portraits in marble are of men noted in history for the part they played in the evolution of what has become American law. They were placed over the gallery doors of the House of Representatives Chamber when it was remodelled 1949-1950.

Created in bas relief of white Vermont marble by seven different sculptors, the plaques each measure 28" in diameter. One is full face, and 22 are profile. From the full face of Moses on the north wall, 11 profiles face left and 11 face right, ending at the Webster quotation on the south wall above the speaker's chair.

The subjects of the plaques were jointly chosen by a group from the University of Pennsylvania, and the Columbia Historical Society of Washington D.C. in consultation with authoritative staff members of the Library of Congress. The selection was approved by a special committee of five Members of the House of Representatives, the Architect of the Capitol and his associates.

The plaster models of these reliefs may be seen on the walls of the Rayburn House Office Building subway terminal.

In chronological order the lawgivers are: Hammurabi (c. 2067-2025 B.C.); Moses (c. 1571-1451 B.C.); Lycurgus (c. 900 B.C.); Solon (c. 595 B.C.); Gaius (c. 110-180 A.D.); Papinian (c. 200 A.D.); Justinian (c. 483-565); Tribonian (c. 500-547 A.D.); Maimonides (c. 1135-1204 A.D.); Gregory IX (c. 1147-1241 A.D.); Innocent III (1161-1216 A.D.); de Monfort (1200-1265 A.D.); St. Louis (1214-1270 A.D.); Alphonso X (1221-1284 A.D.); Edward I (1239-1307 A.D.); Suleiman (1494-1566 A.D.); Grotius (1583-1645 A.D.); Colbert (1619-1683 A.D.); Pothier (1699-1772 A.D.); Blackstone (1723--1780 A.D.); Mason (1726-1792 A.D.); Jefferson (1743-1826 A.D.); Napoleon (1769-1821 A.D.).

21. Bak Ziya Gokalp, *Turkcugun Esaslari*. (1923); İngilizcesi: *The Principles of Turkism*, Robert Devereux (Tr.). (Leiden: E. J. Brill, 1968). Sayfa 72, 75.

22. Atatürk'un dediği gibi "Bir ulus'un yükselmesi, müzikte olan değişikliği anlayabilmesine bağlıdır." Müzikte değişim ise, toplumun mayasının gelişmesi ve arılması ile çok yakından ilgilidir. Müzik yolu ile bir ulus'un diğer bir ulus'u içten ele geçirme cabaları, 20. yüzyılda acıkça kullanılmış yöntemlerdir.

23. Bak, H. B. Paksoy, TICARET, TARİH VE ULUSLARARASI YARISMA. (1990).

24. ABD deniz kuvvetlerinin 1854 yılında Commodore Matthew C. Perry komutasında yolladığı bir kuvvet sonucunda Japon'lar ABD ile ticari anlaşmalara girmişlerdi. Bu olay'dan sonra, Japon'lar dünya'ya açılma kararı almış, bilinçli olarak, toplumlarının mayasını bozmadan dünya uygarlığına girme çalışmalarına başlamışlardı.

25. Lady Mary Wortley Montagu (1689-1762), İngilterenin Osmanlı imparatorluğuna yolladığı Büyükelçisinin karısı idi. İstanbulda otururken cıceğ hastalığına karşı Türklerin nasıl asi yaptığını görmüş ve İngiltere'deki dostlarına yazmıştı. Lady Montagu bu arada, Türk hanımlarına da İngilteredeki kadın haklarının Osmanlı İmparatorluğundakinden nasıl daha yüksek düzeyde olduğunu anlatmaya çalışıyor, kendince bu konu'da asi yapmaya çalışıyordu.

26. Zooloji sınıflandırması ile "meleagris gallopavo" ve "americana sybestrus auis" olarak bilinen "hindi" nin ana yurdu 1492 de "keşfedilen" Kuzey ve Orta Amerika kıtası'dır. 1494 Tordesillas anlaşması sonrası, Roma'daki Papa tarafından Amerika ticaret imtiyazı Portekizlilere verince, bu kus'un Atlantik ve Afrikanın güney burnu yoluyla Hindistandaki Portekiz kolonisi olan Goa'ya getirildiği anlaşıyor. Babur'un torunu Cihangir (1615 yıllarında) Tuzuk-u Jahangiri adlı hatıralarında yazdığına göre, o süre içinde Hindistana yayılmakta idi. Ancak, Hindistanda daha önce bilinen ve Yeni Gine'den yayılan "Guinea tavuğu" na (Meleagris Numida) benzediği için, Hindistanda kurulan İngiliz imparatorluğunda önceleri "Guinea Fowl" olarak tanımlanmıştır. (Bak: O. Caroe, "Why Turkey" Asian Affairs October 1970). Sonra, Osmanlı İmparatorluğu vilayeti olan Mısır'a da getirildiği anlaşılan bu kus, Türkçe'ye "Hindi" (Hintli) adı ile girmiştir. Avrupa'da Osmanlılar'a "Türk" denildiğinden, "hindi" ye "Turkey" adı verildiği, ve "Turkey" adının Mısır'dan İspanya ve İngiltere'ye götürüldüğü tahmin ediliyor. Sonucunda, 1620 yılından başlayarak İngiltere'den Kuzey Amerika kıtasına yeni göçmen gidenler, bu kus'u "Turkey" olarak biliyorlardı. 1776 devrimi sonrası ABD bağımsızlığı ilan edilince, Benjamin Franklin'in, hindi'nin (Kuzey Amerika yerlisi olduğundan) ABD maskotu olmasını istediği söylenir. Yerine, ana yurdu gene Kuzey Amerika kıtası olan "Bald Eagle" (Haliaeetus leucocephalus) [kel kartal] seçilmiştir.

27. İngiliz yazarları, Türklerin yoğurdu ile tanışmalarını ilk kez 1625 yılında yayınlamışlardır. Ancak, yoğurt mayasının

bilimsel adı da "Lactobacillus bulgaricus" ve "Streptococcus thermophilus" olarak tarihe geçirildi. Bu da, Türklerin öz mayaları üzerine yeterince yazı yazmamalarından dolayı olsa gerekir.

28. Çinlilerin bu ticaret'ten çok para kazanmaları diğer ulusların dikkatini çekti. Sonucunda bu sır, tarihi yorumlara göre M. S. 6. yüzyılda, bir kavis dolusu ipekboceği kozası çalan bir kişi tarafından dünyanın diğer köşelerine dağıtıldı.

29. Gökalp'in deyimleri ile "Civilization--medeniyet." "Civilization" da Latince köklü olup, genel yurttaşlık ve yasalara saygı anlamına kullanılmıştır.

30. Bugünkü İngiliz'lerin ataları sayılırlar.

31. Tacitus, *The Agricola and the Germania*, H. Mattingly (Tr.), Revised by S. A. Hanford (London, 1970). S. 62-64.

32. Agricola, Roma'nın o günlerde bir eyaleti olan Britanya'ya Vali olarak tayin edilmiş olup, aynı zamanda tarihçi Tacitus'un da kayın babası idi.

33. O günlerde Gaul'lular, bugün de olduğu gibi, günümüz Fransa'sinin Kuzey'inde yaşıyorlardı. Britanyalılarla akraba oldukları kabul edilir.

34. Romalılar ana dilleri olan Latince'yi, yönetimleri altına aldıkları bölgelerde de kullandılar ve yaydılar.

35. Bak Peter Salway, "Roman Britain: (c.55 BC-c. AD 440)" *The Oxford History of Britain*, Kenneth O. Morgan, (Ed.) (Oxford, 1984). S. 20-21.

36. Tacitus, *Britain and Germany [Agricola]* Çeviren, H. Mattingly. (London, 1948). S. 65-66.

37. Pek çok dile çevrilmiştir.

38. Eflatun'un bu sözleri, S. S. Aydemir, *İkinci Adam* (1938-1950). (İstanbul, 1975) İkinci Cilt. 3. baskı. S. 431-432 den buraya aktarılmıştır.

39. Gene, Aydemir, *İkinci Adam*. S. 471. den aktarılmıştır.

40. ABD'nin ilk Başkanı (1789-1797).

41. ABD'nin üçüncü Başkanı (1801-1809).

42. Kuzey Amerika kitasi, 1776 Amerikan Devrimi'ne kadar İngiltere'nin bir kolonisi (somurgesi) olarak yönetilmisti.
43. Ornegin: Harvard (1636), Yale (1701), Princeton (1766 da College of New Jersey olarak kuruldu).
44. Muhendislik okullarinin egitim cizelgeleri icinde de, gene "temel bilimler" okutulur.
45. Ornek olmasi bakimindan: Harvard universitesi merkez kutuphane koleksiyonu alti milyon; ABD Kongre kutuphanesi yirmi milyon cilt'ten buyuktur.
46. Bir gorus'e gore ortalama %70i. Bak: Barron's; Fortune; Business Week dergileri, yillik degerlendirme sayilari.
47. Konu ile ilgili olarak bak: Yusuf Akcura, Uc Tarz-i Siyaset. (Ankara: Turk Tarih Kurumu, 1976). Akcura'nin bu yazisi ilk defa 1904 yilinda, Kahire'de yayinlanan Turk gazetesinde basilmistir.
48. A. G. Dickens, The English Reformation (London, 1974); C. S. L. Davies, Peace, Print and Protestanizm, 1450-1558 (London, 1976).
49. Bu konularda cok sayida kitap vardir. Ornegin, bak J. Atkinson Martin Luther and the Birth of Protestanizm (1968); E. Erikson Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History (1962).
50. Hristiyanlik'ta butun papazlar, rutbe sirasi ile, mezheplerinin kilise yonetimine tabidirler. Bir ulke, archbishop yonetiminde "archbishopric" adli belirli buyuklukteki bolgelere ayrilir. Her archbishopric, nufus yogunluguna gore, bishop yonetiminde "bishopric" adi verilen sehir birimlerine; sehirler de, mahalle duzeyine kadar olan kucuklukteki alt bolumlerde, monsignor yonetiminde "dioscese" adli dini yonetim bolgelerine ayrilir. Belirli Hristiyanlik mezheplerinde, "archbishop" yerine baska adlar da kullanilabilir. Genellikle, Rus Ortodoks Kilisesinin "Metropol" u, Yunan Ortodoks Kilisesinin "Baspiskopos" u ve Anglikan "Archbishop" u bir duzeyde olan ruhanilerdir.
51. Bilindigi gibi, II. Roma, Constantinople (Istanbul) idi. Roma Imparatorlugunun cokme devrinde, M.S. 325 yilinda, Nicea (Izник) Konseyinde "Dogu Ortodoks" dini resmiyet kazandi. Bu Mezhebin basinda Bizans Imparator'u bulunuyordu. Bak D. Bowder, The Age of Constantine and Julian (1978); R. MacMullen, Christianizing the

Roman Empire A.D. 100-400 (1984); N. V. Riasanovsky, A History of Russia (1969).

52. Gunumuzde "Patriarch" genellikle Rus, Yunan, Ermeni, Gurcu, Suryani, Copt, v.b. milli kiliselerinin baslarindaki en yuksek rutbeli ve kidemli ruhanilerdir.

53. Bir kisi'nin Islamiyet'i kabulü ile, Musluman olmadan onceki ulusal koken ve din'ine bakmaksizin "inanmislar topluluguna" ("umma" veya "ummet") katilmasidir. Kisi "umma" ya katilince, soy'undan geldiği toplum'a olan bagliligina da son verir. Yalniz Islamiyet cikarina calisir. Islamiyet'in ortaya ciktiği yuzyillarda, Islamiyet'i ilk kabul eden ve yayanlar Bedevi Arap'lar idi. Umma yolu ile yayilan da Arap dili, maya'si ve yargi degerleri oldu. Marx, Engels gibi Komunistligin kuruculari; Lenin, Stalin gibi komunizmin yayicilari bu gercekleri cok iyi biliyorlardi. 1917 sonrasi "Uluslararasıcilik" (Internationalizm, Kozmopolizm) adi altinda "Sovyet Kisiligi" kavramlarini da bu yonde gelistirdiler. Sonucunda yararlananlar da Rus milliyetçiligi, dili, maya'si oldu.

54. M. G. S. Hodgson, The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization; H. A. R. Gibb, Mohammedanism, an Historical Survey (1949).

Bugunku Afganistan'in Kuzey ve Batisinda 10-12 ci yuzyillar arasinda yasayan Turk Gaznevi devletinin hukumdarlarindan Sultan Mahmud'un (hukumdarligi: 998-1030) maiyetindeki Farsli sair Firdevsi, bu donemde eski Iran kokenlerinden topladigi Sahname adli destani yazmistir. Bak: C. E. Bosworth, The Gaznavids, ve kullandigi kaynaklar. Firdevsi, Arap dili baskisi altinda kaybolmak tehlikesinde kalan Farsca'ya isaretle "Bu eserimle Acem dilini dirilttim" diye boburlenmistir.

iki ornegi verilen bu tutumlari ile, Iranlilarin kendi "maya" larini disardan gelen etkenlerin icinde bogulmaktan ne gibi yontemlerle kurtardiklari gorulebilir.

55. Bak H. B. Paksoy, "Nationality and Religion: Three Observations from Omer Seyfettin." Central Asian Survey Vol. 3, No. 3 (1984). Seyfettin'in tecrubelerinden cikardigi ders'lere dayanarak yazdigi bu uc kisa yazinin ilk basildiklari yer ve tarihleri: "Mehdi" Turk Yurdu Yil 3, Cilt 5, Sayi 60. 16 Kanunsani, 1329 (1914); Ashab-i Kehfimiz. Ictimai Roman. (Istanbul: Kanaat Kitaphanesi, 1918). [Bu baslik, Kur'an in 9cu suresinden alinmistir]; "Ilk Dusen Ak." [Bu son parcanin ilk yayinlandigi yer ve tarih bilinmemektedir]. Seyfettin'in yazilarinin cogunlugu 1908 ile oldugu 1920 yillari arasinda kalem'e alinmistir. Bak Tahir Alangu, Omer Seyfettin. (Istanbul, 1968).

56. Ornek olarak, bak: Oguz Destani (Resideddin Oguznamesi, Tercume ve Tahlili), Derleyen Z. V. Togan (1972); Ibrahim Kafesoglu, Turk Milli Kulturu (1984). 3cu Baski; Bahattin Ogel, Islamiyetten Once Turk Kultur Tarihi (1962); E. Chavannes Documents sur les Tou-kiue (Turc) occidentaux. (Petersbourg, 1903).
57. Gautama Buddha (M. O. 563?-483?), dogustan Hintli Siddhartha Prensi olarak biliniyor.
58. Bak: Chu Hsi, Learning to Be a Sage, Daniel K. Gardner (Tr.) (Berkeley, 1990).
59. Bak Z. V. Togan Hatirlar. (Istanbul, 1969).
60. H. Seton-Watson, The Russian Empire 1901-1917. (Oxford, 1967).
61. Bak, H. B. Paksoy, "The 'Basmachi': Turkistan National Liberation Movement 1916-1930s." Modern Encyclopedia of Religions in Russia and the Soviet Union (Academic Press, 1992).
62. Bak, H. B. Paksoy, "Initial Contacts between the Bolsheviks, the Turkish Grand National Assembly Government and the US, 1919-1921" (1989).
63. Bak: Audrey L. Altstadt, "Azerbaijan People's Front" AACAR BULLETIN (of the Association for the Advancement of Central Asian Research), Vol. III, No. 1 (Spring 1990).
64. Emekli KGB General'i Oleg Kalugin, Bati Berlin gazetesi Tageszeitung'a 25 Haziran 1990 gunu verdigi demecinde: "Dogal olarak, uluslari birbirlerine dusurmek KGB'nin gorevidir" demis idi.
65. Bak: Turkestan (Supplement to AACAR BULLETIN, Vol. III, No.2 (Fall, 1990).
66. Ornegin, "Mesket"ler Ikinci Dunya Savasi sirasinda, Stalin'in 15 Kasim 1944 gunlu bir emri ile, Sovyet cikarlari icin "yaratilmis" bir "ulus" tur. Bu "ulus" icine katistirilan degisik dil, din ve soy'dan olan topluimler, Kizil ordu'nun Turkiye Cumhuriyeti'ne karsi icinden yuruyus'e gececegi topraklarda yasiyorlardi. Bak: S. Enders Wimbush and Ronald Wixman, "The Meskhetian Turks: A New Voice in Soviet Central Asia" Canadian Slavonic Papers Vol. XVII, No. 1. (1975).

67. Bak: Denis Sinor, "Introduction." Radloff, Proben: "Cogu zaman, yeni yapma adlar verilerek [yeni diller] yaratildi. Bunlarin asillarini her zaman bulmak kolay degildir." South Siberian Oral Literature: Turkic Texts. (Bloomington, 1967), Uralic and Altaic Series, Vol. 79/1, page x.

68. Bak, H. B. Paksoy, ALPAMYSH: Central Asian Identity under Russian Rule. (Hartford, Conn: AACAR Monograph Series, 1989).

69. Bu tur "tarih hirsizliklerini" ortaya koyan calismalar arasinda okunmasi gerekli kitaplar: Lowell Tillett, The Great Friendship: Soviet Historians on the non-Russian Nationalities. (Chapel Hill, 1969); C. E. Black, Rewriting Russian History: Soviet Interpretations of Russia's Past. (NY, 1956); Russia in Asia, Wayne S. Vucinich (Ed.) (Stanford, 1972).

70. "Turklerin tarihi" ile denetlenmemis sapkin bilgileri iceren diger iddia ornekleri icin bak: D. E. Eremeev Etnogenez Turok: proiskhozhdenie i osnovnye etapy ethicheskoi istorii [Turklerin Ethnogezi: toplum tarihinin temelleri] (Moscow, 1971); A. N. Bernshtam Sotsial'no-ekonomicheskii stroi Orkhano-Eniseiskih Tiurok VI-VIII vekov [Orkhon-Yenisey Turklerinin Sosyo-Ekonomik Tarihi]. (Leningrad, 1946). Ek olarak, Uzbek sovet entsiklopediasi (Tashkent, 1971). SSCB deki butun "cumhuriyet"lerin "Sovyet Ansiklopedileri," Moskova'da basilan Bol'shaia sovetskaia entsiklopediia sinin "yerli dillere" cevirisidir. "Cumhuriyet"ine gore, belirli maddeler uzatilmis ya da kisaltilmistir. Ara sira da, diger basimlarda bulunmayan "yerli" maddeler de eklenir.

71. Bak H. B. Paksoy, ALPAMYSH... Rus Imparatorlugunun Asyaya yayilmasini tamamladigi surede, 1873 ile 1891 yillari arasinda, Turklerle ilgili binlerce tarihi belge ve yazili tarihler Orta Asya kutuphanelerden toplatilarak St. Petersburg ve Moskova'ya goturuldu. Cogunlugu her arastirmacinin giremiyecegi kutuphanelere konuldu. Bak: Shir Muhammed Mirab Munis ve Muhammed Riza Mirab Agahi, Firdaws al-Ikbal (Harzem Tarihi) [Cagatay Turkcesi] Yayina hazirlayan: Yuri Bregel (Leiden, 1988). Giriş; ve Sayfa 54, dip notu 304. Bu bilgi AACAR BULLETIN Vol. III, No. 2 (1990) de ayrica verilmistir.

72. Bak: Z. V. Togan, Turkili Turkistan. (Istanbul, 1981). Ingilizcesi icin, bak: H. B. Paksoy, "Z. V. TOGAN: THE ORIGINS OF THE KAZAKS AND THE OZBEKS", 42ND Annual Meeting, Association for Asian Studies (Chicago, 1990).

73. Bilindigi gibi, "Pan-Turanizm" "Turancilik" ve "Pan-Turkizm" Turkiye Cumhuriyeti disinda es anlamda kullanılan deyimlerdir.

74. L. Cahun Introduction a l'Histoire de l'Asie, Turcs, et Mongols, des Origines a 1405. (Paris, 1896) adli kitabinda, Mogollarin bir irk ustunlugu iddiasini ile futuhat'a basladigini ima eder. Bu kitabın yazildigi gunlerin, Fransiz-Rus "yakınlaşma" tarihi (1893-1894) ile olan ilişkisi de göz önünde tutulmalıdır. [O yıllarda, Ruslar "Orta Asya'yi işgal etmekle, uygarlık çagina gecirmek cabasında olduklarını" ileri sürmekte idiler. Bu iddia daha önce diğer somurge kuran imparatorluklarca kullanılmış bir "mazeret"ten başka birşey değildi.]

Bu iddia'nin varsaydığı iki zayıf nokta vardır 1) Mogol ve Türk birdir. Bu doğru olsa idi, Mogollar Türkleri tutsak edip, kendi çıkarları için kullanmak istemezlerdi. 2) Kaldı ki, Cengiz'in 1227'de ölümünden sonra, 1240 yılında derlenen Mogolların Gizli Tarihi'nde Mogolların "irkcilik" iddiasında bulduklarını gösterir bir belirti yoktur. Cengiz'in: "Tanrı kâpî'yi acmış ve dizginleri elimiz'e bırakmıştı" dediginden söz edilir. [Bak: Mogolların Gizli Tarihi. (Türkçesi: A. Temir) (Ankara, 1948). Sayfa 227.] Yani, Cengiz tek başına, kişisel olarak, Tanrı'nın emri ile hareket ettiğini iddia ediyordu. Ek olarak belirtilmesi gerekir ki, Cengiz'in orduları kesinlikle çok uluslu idi ki, bu da "atfedilen" "irkciliğe" ters düşen bir tutumdur. Bak: T. Allsen, Mongol Imperialism (Berkeley, 1987).

75. Bu "Avrupa'da kuvvet dengesi uğraşlarına" [balance of power struggles in Europe], İngiliz yazar'ı Kipling tarafından "Asya'da Büyük Oyun" [The Great Game in Asia] takma adı verilmiştir. Bu "oyun" un kökeni ile ilgili araştırmalar için, bak: Edward Ingram, The Beginnings of the Great Game in Asia 1828-1834. (Oxford, 1979); a. g. y. Commitment to Empire: Prophecies of the Great Game in Asia 1797-1800. (Oxford, 1981); a. g. y. In Defense of British India: Great Britain in the Middle East 1775-1842. (London, 1984). İngiliz ve Rus imparatorluklarına ek olarak, Alman ve Fransız devletleri de zaman-zaman bu "oyun" u oynamakta idiler.

76. A. H. Vambéry, Travels in Central Asia. (London, 1865). Vambéry 1860-61 yılları arasında, istihbarat toplamak maksadı ile, "cer'ce çıkmış derviş" kiliginde Orta Asya'yi gezmişti. Bu süre içinde, Türkmen boy'larından birine esir dustuğu tahmin ediliyor. Macaristan'a döndükten sonra, anılarını yazdı. Örneğin, bak: Sketches of Central Asia. (London, 1868).

77. "Pan-Türkizm" iddiasını ilk orta'ya atan Vambéry, İngiliz hükümeti yararına maaş ile çalışıyordu. Vambéry Macar uyruklu olmasına rağmen, emekli olduktan sonra, kendisine İngiliz emekli maaşı bağlandı. Bak: M. Kemal Öke, "Prof. Arminius Vambéry and Anglo-Ottoman Relations 1889-1907" Bulletin of the Turkish

Studies Association, Vol. 9, No. 2. 1985.

78. Bak: H. B. Paksoy, "The 'Basmachi': Turkistan National Liberation Movement 1916-1930s." (1992); a. g. y. "Initial Contacts between the Bolsheviks, the Turkish Grand National Assembly Government and the US, 1919-1921."

79. Istanbul'da "Tekin Alp," takma adi ile yazan Moiz Cohen'in Turan adli kitabi (Istanbul, 1914), Alman Genel Kurmayi tarafından Turkismus und Panturkismus olarak Almanca'ya cevirilmisti (Weimar, 1915). Bu kitap, Ingiliz Deniz Kuvvetleri [Admiralty] Istihbarat Dairesince, gizli kaydi ile The Turkish and Pan-Turkish Ideal adi altinda Ingilizce'ye cevrildi. (London: Admiralty War Staff, Intelligence Division, 1917).

Ek olarak, Vambery'nin daha once yayinladigi Turkenvolk (Leipzig, 1885) kitabi, gene Ingiliz Deniz Kuvvetleri Istihbarat Dairesince A Manual on the Turanians and Pan-Turanianism adi ile Ingilizce'ye aktarildi (H. M. Government, Naval Staff Intelligence Department: Oxford, November 1918). Z. V. Togan'in yazdigina gore, bu uygulama'yi yapan Sir Denison Ross idi. Bak, Z. V. Togan, Turkili Turkistan ve Yakin Tarihi (Istanbul, 1981).

J. M. Landau'nun yazdigi Pan-Turkism in Turkey: A study of Irredentism. (London, 1981) adli kitap, "Pan-Turkizm" in 20ci yuzyilda politik nedenlerle kullanilis oyunlarinin yalnızca bir bolumunu icerir.

80. Bak: Mustafa Kemal Nutuk (3 Cilt) (Ankara, 1927). Kazim Karabekir (1882-1948), Osmanli Erkan-i Harbiyesi Istihbarat Subesi Baskanligini yaptigi siralarda bu olaylarla ilgili gorup bildiklerini birkac kitapta toplamistir. K. Karabekir, Cihan Harbine Neden Girdik, Nasil Girdik, Nasil Idare Ettik. (Istanbul, 1937). Karabekir, Enver Pasa'nin (1881-1922) da okul ve calisma arkadasi idi. Dusunce ve gorusleri birbirine uymadigindan, Enver pasa, Birinci Dunya Savasinin basladigi gunlerde binbasi olan Karabekir'i Yarbayliga terfi ettirerek Istanbul'dan uzaklastirdi. Bak: K. Karabekir Istiklal Harbinde Enver Pasa. (Istanbul, 1967).

81. Omer Seyfettin, "Fon Sadrinstaynin Karisi" Yeni Mecmua. Sene 1, Sayi 26. 3 Kanunvevel 1917; a. g. y. "Fon Sadrinstaynin Oglu" Yeni Mecmua. Cilt 2, sayi 30. 31 Kanunsani 1918.

82. Karabekir'in kitaplarina ek olarak, bak: Arif Baytin, Ilk Dunya Harbinde Kafkas Cephesi. (Istanbul, 1946).

83. Ornegin, bak: Reiner Olzscha and Georg Kleinow, Turkestan: Die politisch-historien und wirtschaftlichen probleme zentralasiens. (Leipzig, 1942).

84. "Pan-Turkizm"in Avrupa kokenlerinden gelmiş ve Avrupa çıkarları için yaratılmış olmasına rağmen, yurdunu Ruslardan kurtarmak isteyen, özellikle 1920 sonrasında Avrupa baskentlerinde yerleşmiş olan Orta Asya aydınlarının uygun bir akim olarak görülmesi.

85. Örneğin bak: M. Kemal Öke, "Prof. Arminius Vambery and Anglo-Ottoman Relations 1889-1907," TSAB; Bilal N. Simsir, İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922). (İstanbul, 1972).

86. Bu tür basılmakta olan yazılar ve kitapların nitelikleri ile ilgili örnekler için bak: H. B. Paksoy "Central Asia's New Dastans." Central Asian Survey Vol. 6, N. 1, (1987).; a. g. y. "M. Ali--Let us Learn our Inheritance: Get to Know Yourself." Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien Vol. 11, No. 1 (1991); Bahtiyar Nazar "Kutadgu Bilig: One of the First Written Monuments of the Turkic People" AACAR BULLETIN, Vol. II, Nos. 1 & 2 (1989); Ayaz Malikov, "The Question of the Turk: The Way Out of the Crisis" AACAR BULLETIN Vol. III, No. 2 (1990).

87. Bu ad ile topluca bilinen Türk yazıtlardan bu güne kadar incelenmesi yapılmış olanların sayısı 33 "kume" yi bulmuştur.

88. Bak T. Tekin, A Grammar of Orkhun Turkic. (Bloomington, 1968). Indiana University Uralic Altaic Series Vol. 69. Bu kitapta, bilimsel yorumlar ve kaynakları dışında [Örneğin, H. N. Orkun, Eski Türk Yazıtları. Üç Cilt. (İstanbul, 1936-1941)], bes kimenin Latin harfleri ile Türkçeleri ve İngilizce çevirileri verilmiştir.

89. Bak: Yusuf Has Hacıb, Kutadgu Bilig. Derleyen: Resit Rahmeti Arat. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1974). İkinci baskı. 276-282 sayılı beyitler.

90. Orhon Yazıtlarının Türk toplumları üzerindeki yeni yankı örnekleri için bak: İsmail İsmailov, "Eski Yazılı Abidelerde Hemcins Uzviler" Azarbaijan Filologiyası Meseleleri Vol. 2. (Baku: Elm, 1984); Süyerkul Turgunbaev, "Bayirki Kultegin Esteligi: VI - VIII Kilimdardagi Türk Poeziyasinan" Ala Too (Kırgızistan) No. 9, 1988; Qulmat Omuraliev'in (Kazakistan) yazısı üzerine yorumlar: C. Carlson and H. Oraltay "Kul Tegin: Advice on the Future?" Central Asian Survey, Vol. 2, No. 2 (1983); "Alishir İbadin, Kuyas Ham Alav" Gulistan (Özbekistan) No. 9, 1980. Bu sonuncu yazının İngilizce çevirisi ve dipnotlu incelemesi için bak: H. B. Paksoy "Sun is also Fire" (1987).

91. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig. Derleyen: Resit Rahmeti Arat. (Ankara: Turk Tarih Kurumu, 1974). Ikinci baski. Sayfa 34, Beyit 320.